

30 (82-92) (001.32-05)

AKADEMIA E SHKENCAVE DHE E ARTEVE E KOSOVËS
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM KOSOVIENSIS
SEKSIONI I SHKENCAVE SHOQËRORE

STUDIME SHOQËRORE

9

30 (82-92) (001.32-05)

AKADEMIA E SHKENCAVE DHE E ARTEVE E KOSOVËS
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM KOSOVIENSIS
SEKSIONI I SHKENCAVE SHOQËRORE

STUDIME SHOQËRORE

9

30 (82-92) (001.32-05)

KOSOVA ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM KOSOVIENSIS
SECTION OF SOCIAL SCIENCES

SOCIAL STUDIES

9

Editorial board

Muhamedin Kullashi, editor-in-chief

Frashër Demaj, secretary

Oliver Schmitt, member

Justina Shiroka-Pula, member

Gjyljeta Mushkolaj, member

PRISHTINA
2023

30 (82-92) (001.32-05)

AKADEMIA E SHKENCAVE DHE E ARTEVE E KOSOVËS
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM KOSOVIENSIS
SEKSIONI I SHKENCAVE SHOQËRORE

STUDIME SHOQËRORE

9

Këshilli redaktues

Muhamedin Kullashi, kryeredaktor

Frashër Demaj, sekretar

Oliver Schmitt, anëtar

Justina Shiroka-Pula, anëtare

Gjyljeta Mushkolaj, anëtare

PRISHTINË
2023

Copyright © ASHAK

Adresa / Address:

Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës
Redaksia e revistës “*Studime shoqërore*”
Rr. Agim Ramadani, nr. 305
10 000 Prishtinë, Republika e Kosovës
Tel. + 383 38 249 303
E-mail: ashak@ashak.org

PËRMBAJTJA

MUHAMEDIN KULLASHI: AGRESIONI I RUSISË MBI UKRAINËN DHE TRONDITJET GJEOPOLITIKE	7
JEAN-YVES TILLIETTE: FACE AU MATIN DU MONDE: LES HOMMES DU MOYEN ÂGE DEVANT LA CRÉATION.....	37
JENS OLIVER SCHMITT: HYRJE NË DOKUMENTET ARKIVORE AUSTRO-HUNGAREZE PËR VILAJETIN E KOSOVËS 1870-1914	45
ARSIM EJUPLI, HIVZI ISLAMI: GJEOPOLITIKA SI FUSHË SHKENCORE DHE INTERES TERRITORIAL DJE DHE SOT	75
FRASHËR DEMAJ: QËNDRIMI I RUSISË NDAJ ÇËSHTJES SHQIPTARE NË KONFERENCËN E AMBASADORËVE NË LONDËR (1912-1913)	99
GJYLJETA MUSHKOLAJ: KATËRMBËDHJETË VJET ME KËSHILLIN E EVROPËS DHE JASHTË TIJ	123
SHEMSI KRASNIQI: SHOQËRIA CIVILE DHE AKTIVIZMI MJEDISOR NË KOSOVË.....	145
LIBURN JUPOLLI: KRONOLOGJI GJITHËPËRFSHIRËSE E KONTRIBUESVE KOMPOZICIONALË NË SFERËN E MUZIKËS KLASIKE NË KOSOVË - PËRMBLEDHJE LEKSIKOGRAFIKE DHE ANALIZË E ELEMENTEVE STILISTIKE	165
MUHAMET MALA: KONVERTIMI DHE TOLERANCA FETARE TE SHQIPTARËT GJATË SUNDIMIT TË PERANDORISË OSMANE	183
HASAN KALESHI: NDIKIMET TURKE NË LETËRSINË SHQIPE*	195
REXHEP GASHI: TRAFIKIMI I FËMIJËVE: ASPEKTE JURIDIKO-PENALE, KRIMINOLOGJIKE DHE VIKTIMOLOGJIKE.....	209

KRENARE SHAHINI GOLLOPENI, ABDYLMENAF BEXHETI, DONAT REXHA: THE EFFECTS OF THE FISCAL STIMULUS ON THE INCREASE OF EMPLOYMENT IN KOSOVO AFTER THE PANDEMIC (COVID 19)..... 231

GJERGJI SHUKA: NËNSHTRESA NË TRI KËNGË TË CIKLIT TË KOSOVËS..... 245

MUHAMEDIN KULLASHI: KULTI I MARKSIZËM-LENINIZMIT DHE ZHBËRJA E FILOZOFISË 287

PROMOVIME

MUHAMEDIN KULLASHI: ANTON BERISHAJ, *NË BOTËN E PËRBASHKËT*, ASHAK, PRISHTINË, 2022..... 311

HIVZI ISLAMI: ANTON VUKPALAJ, *FSHEHJA E KRIMIT*, ASHAK, PRISHTINË, 2021F.251..... 315

HIVZI ISLAMI: MUHAMEDIN KULLASHI, “*ÇËSHTJA E KOSOVËS NË HAPËSIRËN PUBLIKE TË FRANCËS*”, ASHAK, 2021..... 323

JUSUF BAJRAKTARI: FRASHËR DEMAJ, *POZITA GJEOGRAFIKE, POLITIKE DHE POPULLSIA SHQIPTARE NË DOKUMENTET DIPLOMATIKE TË MINISTRISË SË JASHTME TË BRITANISË SË MADHE 1912-1918*..... 329

KRONIKA

HIVZI ISLAMI: DEMARKACIONI DHE IZOLIMI I KOSOVËS 335

SHEMSI KRASNIQI: VËSHTRIM MBI LIBRIN E MUHAMEDIN KULLASHIT: *ÇËSHTJA E KOSOVËS NË HAPËSIRËN PUBLIKE TË FRANCËS. ANALIZA DHE REFLEKSIONE*, ASHAK, 2021, PRISHTINË. ... 345

GËZIM SELACI: ATDHE HETEMI: LËVIZJET STUDENTORE PËR REPUBLIKËN E KOSOVËS, 1968, 1981 DHE 1997 NGA (LONDON: PALGRAVE, 2019 DHE PRISHTINË: ARTINI, 2020). 355

Gjergji Shuka

NËNSHTRESA NË TRI KËNGË TË CIKLIT TË KOSOVËS

Abstrakt

Objekti i këtij studimi janë tri këngë të ciklit epik të Kosovës, të lëndëve serbe, hercegovinase dhe shqiptare, informacionet e të cilave i kam seleksionuar dhe krahasuar me tekstet historike mesjetare relative ndaj Betejës së parë të Fushë Kosovës në vitin 1389 dhe historisë bizantine të kalimshkujve VI-VII. Paralelet, e paraqitura në numër të lartë, me historinë bizantine janë shpjeguar me hipotezën e ekzistencës së një procesi transpozimesh mes të dhënave, përgjithësisht të rrafshit onomastik, në raport me konfliktin e fundshekullit XIV dhe një strukturë të mëhershme epike të ndërtuar për transmetimin e historisë së rënies nga pushteti të dinastisë së justinëve. Njëkohësisht përmbajtja nënshtresore bizantine mundëson shpjegimin e të gjitha pasaktësive historike dhe motiveve irracionale prezente në të tri këngët.

Fjalët çelës: Beteja e Kosovës, epika, car Lazari, Murik Tiberi, historia bizantine, studim krahasues.

Cikli¹ epik i Kosovës i referohet betejës së 15 qershorit 1389 në Fushë Kosovë, në të cilën u përballën një koalicion të krishterësh ballkanikë nën drejtimin e princit serb Lazar Hrebeljanoviç (Lazar Hrebeljanović; r.1329-1389) dhe ushtritë osmane të sulltan Muratit I (Murad I; 1326-1389). Deri në shekujt XIX-XX, periudhën e transkriptimit të epikës sllavojugore dhe shqiptare, në kujtesën orale popullore janë ruajtur një numër i lartë të dhënash me zanafillë në ngjarjet dhe kontekstin e fundshekullit XIV, por njëkohësisht mes vargjeve ndeshen informacione të shumta që paraqesin paralele me historinë e perandorit Murik Tiberi (Mauricius Tiberius; - 602), sundimtarit të fundit të dinastisë bizantine të justinëve.

Për të kuptuar relacionet intertekstuale me historinë bizantine janë studiuar nëpërmjet metodës së analizës krahasuese tre këngë:

¹ Ky studim është zhvilluar prej një baze më të kufizuar, botuar në: SHUKA, Gjergji. *Tridhjetë Këngë Dhe Legjenda Ballkanike: Studim Mbi Origjinën Historike*. Tiranë: Naimi, 2015, ff. 527-555.

serbja „Rënia e perandorisë serbe“ („Propast carstva Srpskoga“)², hercegovinasja „Car Lazari dhe caresha Milica“ („Car Lazar i carica Milica“)³ dhe kënga shqiptare „Kënga e Luftës së Kosovës“⁴. Për të lehtësuar krahasimin, tekstet orale dhe historike i kam ndarë fillimisht në fraza të shkurtra përcjellëse të minimumit të informacioneve⁵ dhe më tej, duke u mbështetur në rezultatet e mëparshme të folkloristikës ballkanike⁶, është propozuar: origjina e nënshtresës së këngëve dhe disa përfundime relative ndaj evoluimit të informacioneve në kontekstin e transmetimit oral përgjatë shekujve.

KËNGËT

Studiuesit e epikës ballkanike kanë dalluar se cikli epik i Kosovës ka nisur të zhvillohet në një kohë jo të largët prej ngjarjeve të betejës⁷ dhe njëkohësisht kanë vënë re ndryshime të konsiderueshme mes grupeve shqiptare dhe sllavojugore, ndaj është arritur në përfundimin se janë kënduar veçmas prej një kohe gjithashtu të hershme.⁸ Dy rrëfenjat serbe dhe hercegovinase janë mjaft të njohura, të dashura dhe pjesëza të rëndësishme të kulturës sllavojugore. Gjatë shekujve të sundimit osman përmes transmetimit të gjesteve të heronjve që luftuan në vitin 1389 në Fushë Kosovë, lahutarët kanë transmetuar njëkohësisht kujtesën e një shteti të pavarur serb duke frymëzuar kryengritjet antiosmane dhe duke

² KARADŽIĆ Vuk. S. *Srpske narodne pjesme, knjiga II*. Vienna: Stamparija Jermenskoga Manastira, 1845. n. 46. Një përkthim në gjuhën angleze mund të konsultohet në: HOLTON, Milne; MIHAILOVICH, Vasa D. *Songs of the Serbian People From the Collections of Vuk Karadzic*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2014, ff. 147-150.

³ KARADŽIĆ, 1845, n. 45. Për një përkthim në gjuhën angleze: HOLTON and MIHAILOVICH, 2014, ff. 140-146.

⁴ HAXHIHASANI, Qemal. *Epika Historike, vëllimi I*. Tiranë: Instituti i Kultures Popullore, 1983, ff. 61-65.

⁵ Frazat u seleksionuan sipas shembullit të mitemave të dalluara nga Claude Lévi-Strauss. LÉVI-STRAUSS, Claude. « *La structure des mythes* » in: *Anthropologie structurale*. Paris: Plon, 1958.

⁶ Veçanërisht kërkimet e studiuesve Milman Parry dhe Albert Lord, në: LORD, Albert. *B. The Singer of Tales*. Cambridge: Harvard University Press, 1971.

⁷ FINE, John. V. A. *The late medieval Balkans: a critical survey from the late twelfth century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1987, ff. 408-9.; MALCOLM, Noel. *Kosovo: A Short History*. New York: New York University Press, 1998, ff. 69.

⁸ FOLEY, John. M. *The Theory of Oral Composition: History and Methodology*. Bloomington: Indiana University Press, 1988, ff. 54.

ndihmuar në lindjen e formacioneve shtetërore moderne serbe dhe malazeze. Në këngën më pak të njohur shqiptare ngjarjet shihen prej perspektivës myslimane: heroi qendror është sulltan Murati, ndërsa narrativa mbetet relativisht e paanshme, pa ngarkesa negative për personazhet kundërshtarë.

Më poshtë është dhënë një përmbledhje e tre këngëve.

Rënia e perandorisë serbe

Vargjet e para nisin me rrëfimin, në formën e antitezës sllave, për mbërritjen e një letre drejtuar perandorit Lazar. Ajo është dërguar nga qyteti i Jerusalemit prej Hyjlindëses (Bogorodica) dhe sillet prej Shën Elisë të krahasuar metaforikisht me një sokol që mban mbi krahë një dallëndyshe. Në letër Lazarit i kërkohet të zgjedhë nëse dëshiron të jetojë dhe të vijojë sundimin mbi mbretërinë serbe apo dëshiron jetën e përjetshme në Mbretërinë e Qiejve. Nëse zgjedh jetën atëherë duhet të sulmojë i pari me kalorësinë dhe në këtë mënyrë do ta fitojë betejën që po afron në Fushë Kosovë (Kosovo Polje); nëse zgjedh shenjtërimin dhe Mbretërinë e Qiejve perandori duhet të ndërtojë një kishë me themele mëndafshi të kuq, të bekojë dhe të rreshtojë ushtrinë. Luftëtarët serbë do të humbasin betejën dhe jetën, por shpërblimi i sakrificës ekstreme është pranimi mes shenjtorëve.

Përgjatë luftimeve të zhvilluara në shkallë të parët përballen me turqit fisniku Bogdan dhe nëntë djemtë e tij. Nëntë vëllezërit Jugoviç (Jugović) drejtojnë nëntë formacione të përbëra secila prej nëntë mijë ushtarësh ndërsa Bogdani - dymbëdhjetë mijë luftëtarë. Princat krahasohen me nëntë sokola gri. Ata mposhtin ushtritë e shtatë pashallarëve turq, por nuk ia dalin kundër pashait të tetë dhe vriten bashkë me luftëtarët e tyre. Pas Jugoviçëve vriten tre vëllezërit Mrnjavçeviç (Mrnjavčević): Vukashini (Vukašin) Ugljesha (Uglješa) dhe Gojko. Ushtria e tyre, e kompozuar nga tri formacione me tridhjetë mijë ushtarë secila, ka arritur të mposhtë tetë ushtri turke. Ndryshe nga sa ndodh me hero-njtë e tjerë për Vukashinin transmetohen informacione mbi mënyrën e vdekjes: sundimtari serb është plagosur rëndë dhe më pas është shkelur nën këmbët e kuajve turq. Në vijim lufton dhe vritet dukë Stefani (Erceže Stepane) me ushtrinë e tij prej gjashtëdhjetë mijë luftëtarësh. Përpara se të humbë jetën Stefani ka mposhtur ushtri të shumta pashallarësh kundërshtarë. I fundit hyn në betejë dhe vritet perandori Lazar me shtatëdhjetë e shtatë mijë luftëtarë. Turqit e mposhtin dhe fitojnë

Betejën e Kosovës falë ndihmës së tradhtarit Vuk Branković (Vuk Branković). Kënga përfundon me një mallkim për Vukën dhe informacionin për shenjtërimin e perandorit.

Car Lazari dhe caresha Milica

Në fillim të këngës „Car Lazari dhe caresha Milica“ përshkruhet një skenë banketi, gjatë së cilës perandoresha i kërkon të shoqit, të emërtuar me metaforën *kurorë e artë e Serbisë*, që t’i ndalojë pjesëmarrjen në luftë njërit prej nëntë vëllezërve të saj. Si të gjithë burrat e kështjellës së Krushevacit (Kruševac) nëntë Jugoviçët do të nisen të nesërmen në mëngjes drejt Fushë Kosovës dhe Milica kërkon që të paktën njërit prej tyre të mos i rrezikohet jeta. Lazarit i thotë se i duhet një vëlla i gjallë për të cilin do të betohet dhe një arsye e dytë, ose një justifikim, është nevoja për një lajmëtar që do të dërgojë dhe sjellë letrat e perandorit në Krushevac. Lazari pranon, e shoqja zgjedh Boshkon (Boško) dhe të nesërmen, *kur dita agon dhe dielli bie poshtë*, ajo vendoset ta presë anës portave të qytetit. Boshkua iu prin trupave serbe hipur mbi një kalë të mbuluar me një cohë e artë. Teshat e heroit janë po ashtu të praruara. Mbi to janë qëndisur kryqe të arta dhe ai mbulohet nga një flamur me kryq, emblema e të cilit është një mollë e artë. Prej mollës dalin kryqe të tjerë me theka që i bien mbi shpatulla. Milica i mban frerët e kalit, i hedh krahun në qafë dhe i lutet që të mos shkojë në Kosovë. Vetë perandori i përcjell bekimin nëpërmjet saj dhe i kërkon që t’ia lërë flamurin dikujt tjetër. Boshkua nuk e dëgjon: nëse ai e braktis fushatën serbët do të mendojnë që ka frikë të derdhë gjakun për Krishtin dhe për nderin e Kryqit. Gruaja e pafuqishme sheh të kalojnë portën pa e përfillur edhe i ati, Jug Bogdani, bashkë me shtatë prej nëntë vëllezërve. Larg pas tyre dallon vëllanë e vogël, Vojinin, tek tërheq kuajt e veshur në ar të perandorit. E ndal Vojinin dhe i kërkon të qëndrojë me të në Krushevac. Sa për kuajt, - për ta le të kujdeset dikush tjetër. Përgjigja është e njëjtë: Vojini preferon të vdesë për Krishtin dhe nuk ka ndërmend t’i braktisë vëllezërit. Ndërsa ai kalon portën e qytetit, perandoresha bie pa ndjenja *në gurin e ftohtë*. Lazari e sheh, përletet dhe urdhëron shërbyesin e tij, Golubanin, ta marrë në krahë dhe ta çojë në *kullën e bardhë*. Shërbyesi përletet kur kupton se qëndrimi pranë perandoreshës do t’i ndalojë pjesëmarrjen në betejë. Zbaton vetëm pjesërisht urdhrin; pasi shoqëron Milicën në pallat shalon kalin dhe niset drejt Fushë Kosovës.

Të nesërmen në agim dy korba të zinj janë ulur mbi kullën e Lazarit. Milica i pyet nëse vijnë prej Kosovës dhe nëse kanë parë atje një betejë mes dy ushtrive të mëdha. Zogjtë pohojnë dhe i tregojnë se beteja që kanë parë ishte mjaft e ashpër. Në të kanë humbur jetën shumica e luftëtarëve dhe vetë dy prijësit kundërshtarë. Pas korbave lajmin e keq vjen ta konfirmojë shërbyesi Milutin. I plagosur rëndë dhe i mbuluar në gjak, ai po mban në dorën e majtë krahun e djathtë të prerë. Milica e pyet fillimisht nëse e ka tradhtuar carin dhe më pas për fatin e familjarëve të saj dhe të fisnikëve serbë. Shërbyesi nuk i përgjigjet. Perandoresha e ndihmon të zbresë nga kali, i jep verë të kuqe dhe i pastron plagët. Atëherë Milutini i tregon se të gjithë fisnikët dhe shumica e luftëtarëve kanë humbur jetën. Lazari prehet mes heshtave të shumta të thyera; i ati i perandoreshës dhe tetë vëllezër të saj janë vrarë gjatë luftimeve të para, së bashku, pa u ndarë dhe pa e tradhtuar njëri-tjetrin; ndërsa Boshkua i mbetur vetëm ka shkatërruar radhët e ushtrive turke, si një një sokol që shpërndan tufa të trembura pëllumbash. Pas Jugoviçëve janë vrarë Ban Strahinja dhe Milloshi (Miloš). Trupi i Miloshit prehet pranë lumit Sitnica, mes të të rënëve të shumtë turq. Përpara se të humbë jetën Miloshi ka vrarë sulltan Muratin dhe dymbëdhjetë mijë kundërshtarë. Milutini e bekon Miloshin, kujtimi i të cilit do të mbetet gjithnjë i lavdishëm për serbët dhe mallkon Vukun, paraardhësit dhe trashëgimtarët e tij, pasi Vuku dhe dymbëdhjetë mijë luftëtarë të zemëruar kanë tradhtuar perandorin.

Kënga e Luftës së Kosovës

Në variantin shqiptar është sulltani që lajmërohet prej hyjnive për sakrificën dhe shenjtërimin. Murati sheh në ëndërr sesi dielli dhe hëna bien në det, ndërsa yjet bien në tokë. Ai ngrihet i frikësuar dhe megjithëse është mesnatë kërkon t'i sjellin: kryeklerikun, komandantin e rojeve të pallatit, kryevezirin dhe dinetakbixhinë (interpretuesin e ëndrrave). Të katërt nxitojnë për te dhoma mbretërore. Sulltani ua tregon ëndrrën dhe i pyet nëse dikush ia di kuptimin. Zyrtarët qëndrojnë kokulur për një kohë të gjatë, derisa heshtja thyhet nga dinetakbixhia. Ëndrra është një ogur i keq: rënia e diellit paralajmëron rënien martir të Muratit (nëse sulltani humb jetën dielli nuk bën më dritë), ndërsa rënia e hënës, - vrasjen e kryevezirit. Të nesërmen në agim Murati nisat prej Shqipërisë në krye të një ushtrie prej tridhjetë mijë vetash dhe pushton qytetet e Selanikut dhe Shkupit. Pas sukseseve të para turqit pësojnë humbje dhe ndalen për tri ditë në grykën e Kaçanikut. Mes të vrarëve

është vetë kryeveziri. Turqit arrijnë të kalojnë në ditën e katërt dhe pushtojnë qytetin e Ferizajt. Ndalesa e dytë treditore ndodh në Prishtinën e përshkruar si një vend me shtatë kulla në kodra. Aty njihemi me kundërshtarët: shtatë bajlozë dhe prijësi i tyre, Miloshi. Nëpërmjet një letre sulltani i kërkon Miloshit të pranojë dorëzimin pa luftuar ose përndryshe Kosova do të shkatërrohet. Prijësi armik i përgjigjet, nëpërmjet një letre, me kërkesën për tri ditë kohë gjatë së cilave do të këshillohet me njerëzit e tij. Pas tri ditësh vendos përfundimisht të luftojë, mbledh ushtarët dhe i pozicionon në malin Kuka. Fillimisht kosovarët kanë sukses dhe përpjekjet e turqve për të kaluar qafën e malit përfundojnë me humbje të shumta. Sulltani mallkon bjeshkët duke i kërkuar Zotit që t'i shkretojë dhe që në të ardhmen në to të mos dëgjohet më as kënga e zogjve. Mallkimi realizohet: Zoti dërgon një vetëtimë e cila rrëzon lisat, shkreteton vendin dhe vret ushtarët kundërshtarë.

Miloshi i veshur me një pancir të papërshkrueshëm nga armët kalëron mes radhëve turke dhe arrin përpara sulltanit, të cilin e qëllon fillimisht me shkelm dhe më pas e vret me një goditje hanxhari në këmbë. Më pas ai do të rrethohet dhe sulmohet nga të gjitha anët, por turqit nuk arrijnë ta mposhtin. Një grua shkinë (fjalë polisemike e cila ka në shqipe kuptimet: sllave, shërbyese, skizmatike⁹) e quajtur Babinosha i këshillon turqit të vendosin kosa në sokak në mënyrë që t'i plagosin këmbët e kalit. Dhe ndodh siç e kishte parashikuar gruaja: kalit i priten këmbët, heroi armik bie prej tij, por edhe ndërsa lufton në këmbë arrin të jetë sërish i suksesshëm. Babinosha këshillon t'ia hapin armaturën me një çelës të fshehur në përkrenare dhe nëpërmjet kësaj gjetjeje zihet më në fund rob. Miloshi kërkon të flasë me gruan për t'i lënë një amanet. Pasi Babinosha afrohet ai hakmerret duke ia prerë fytyrën me dhëmbë. Kënga mbyllet me rrëfimin për vdekjen e luftëtarëve të tjerë të shumtë, shkatërrimin e Kosovës dhe ndërtimin e varrit monumental të sulltanit.

HISTORIA DHE LEGJENDAT

Me zhvillimin e studimeve moderne mbi historinë mesjetare ballkanike janë vënë re mospërputhje mes një pjese të motiveve të këngëve

⁹ DEMIRAJ, Bardhyl. “Kur etnikët tregojnë: Shqja-u ndër shqiptarë”, në: Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës. *Studime*, 16-17. Prishtinë, 2009-2010, ff. 233; 240-241.

dhe dëshmime të shkruara bashkëkohore me betejën. Fillimisht prej klerikut dhe studiuesit Ilarion Ruvarac (1832 - 1905), themelues i shkollës kritike të historiografisë serbe, i cili do të kundërshtonte doktrinën dominante të kohës së tij të mbështetur gjerësisht në traditën orale duke konstatuar se ndryshe nga çfarë rrëfëhet prej këngëve: dy personazhe të ciklit të Kosovës, mbreti Vukashin Mrnjavçević (Vukašin Mrnjavčević; r., 1320 -1371) dhe i vëllai despoti Ugljesha Mrnjavçević (Uglješa Mrnjavčević; -1371), nuk mund të kenë qenë në Kosovë në vitin 1389; se nuk ka asnjë provë historike për tradhtinë e princit Vuk Brankoviç (Vuk Branković; 1345-1397); se sundimtari serb Lazar Hrebeljanoviç nuk kishte titull perandori; dhe se personazhet e Jug Bogdanit dhe nëntë djemve të tij nuk janë historikë.¹⁰ Pas Ruvarac, studiuesi malazez Nikola Banašević ka dalluar se motive të tjera të këngëve të Ciklit të Kosovës paraqesin paralele me motive të poemave epike të lëndës së Francës; përkatësisht të Epit të Rolandit dhe të “Chançon de Willame” të ciklit të Guillaume d'Orange.¹¹ Dy poemat franceze janë tekstualizuar mes shekujve XI-XII ndaj informacionet korrespondente nuk mund të jenë veçse më të hershme se ngjarjet e vitit 1389.

Beteja e parë e Kosovës

Nëse një pjesë e rëndësishme e informacioneve të transmetuara oralisht nuk e ka origjinën në historinë e konfliktit të vitit 1389, një pjesë tjetër relevante korrespondon me të dhënat historike. Siç rrëfëhet prej kujtesës popullore vendi i betejës ndodhej pranë bashkimit të rrjedhave të lumenjve Sitnica dhe Llap, në Fushë Kosovë, në veriperëndim të

¹⁰ RUVARAC, Ilarion. *O knezu Lazaru*. Стражилово, No. 3, 1887.

¹¹ Afërsi me traditën franceze paraqet episodi i darkës përpara betejës gjatë së cilës prijësi ngre dollari për nderimin e tradhëtarit dhe fyen heroin e vërtetë. Është e njëjta ide e ndeshur në vargjet 90-97 të “Chançon de Willame”, dhe në dy këngë serbe: atë „Kur Princi Lazar dhe Millosh Obiliçi vdiqën në Kosovë“ (“Кад је погинуо кнез Лазар и Милош Обилић на Косову”); dhe në një këngë të prej së cilës folkloristi Vuk Karadžić ka mbajtur mend nga fëmijëria vetëm një pjesë, të transkriptuar bashkë me fragmente të tjera këngësh të Ciklit të Kosovës nën titullin „Pjesë të këngëve të ndryshme të Kosovës“ (“Komadi od različnih Kosovskih pjesama”). Për Banasević një paralele e dytë mes lëndëve epike franceze dhe sllavojugore është motivi i *kërkesës për ndihmë prijësit përpara se heroit të vritet*, i cili dallohet njëkohësisht në këngën „Kur Princi Lazar dhe Millosh Obiliçi vdiqën në Kosovë“ dhe në Poemën e Rolandit. BANASHEVIĆ, Nikola. “Le cycle de Kosovo et les chansons de geste” in: *Revue des Etudes Slaves*, tome 6, 3-4. Paris: Imprimerie nationale, 1926, ff. 224-44.

kryeqytetit të Prishtinës.¹² Lazar Hrebeljanoviçi nuk e ka pasur titullin e perandorit, por zotërimi i tij - i shtrirë në territoret e sotme të Serbisë Qendrore dhe Jugore, me kryeqendër qytetin e Krushevacit - ishte shteti më i fuqishëm dhe më i pasur serb i kohës. Në Fushë Kosovë i ishte bashkuar dhëndri, princi Vuk Brankoviç dhe një kontigjent boshnjak i dërguar prej mbretit Tvрко I (r. 1338-1391) dhe i drejtuar nga gjenerali Vlatko Vukoviç (Vlatko Vuković; -1392/93). Pjesa kryesore e luftëtarëve ishin serbë dhe boshnjakë. Përveç tyre burimet e kohës përmendin formacione aleate popujsh të tjerë si: shqiptarë, hungarezë, grekë, rumunë, bullgarë, çekë, gjermanë dhe evropiano-perëndimorë të emërtuar në mënyrë të përgjithshme *frankë*.¹³ Ushtria osmane drejtohej personalisht nga sulltani, i shoqëruar nga dy djemtë: Jakup Çelebiu (Jakub Çelebi; 1359-1389), dhe Bajaziti (Bayezid I; -1403). Nën urdhrat e Muratit përveç myslimanëve kishte trupa të krishtera mes të cilëve me shumë gjasa kontingjente të dërguara nga perandori bizantin Johan V Palaeologu (Ἰωάννης Παλαιολόγος; 1332- 1391) dhe nga dy sundimtarët serbë: Kostandin Dragashi (Konstantin Dragaš; - 1395), dhe Marko Kraljeviçi (Marko Kraljević; -1395). Të tre ishin të detyruar prej obligimeve që sillte gjendja e tyre e vasalitetit ndaj Muratit I. Përndryshe luftëtarët nën urdhrat e Lazarit kishin të përbashkët faktin se ishin të gjithë të krishterë. Numri i ushtarëve në dy kampet vlerësohet sot midis 15 000 dhe 25 000 për serbët dhe aleatët e tyre, përballë 27 – 40 000 osmanëve.¹⁴ Një vepër bashkohëse osmane, e ruajtur e përkthyer në gjuhën katalane „Historia e Jakup Çelebiut“ („Història de Jacob Xalabín“) përcjell, mes të dhënave relativisht të sakta, shifrën e 30 000 luftëtarëve (26000 këmbësorë dhe 4000 kalorës) për koalicionin e krishterë.¹⁵

Sipas rrëfimit në këngën shqiptare, përpara se të mbërrinin në Kosovë, turqit pushtuan qytetet e Selanikut dhe Shkupit, dhe më pas do të përballen me kosovarët në grykën malore të Kaçanikut. Siç është e mirëditur osmanët i kanë pushtuar të dy qytetet, veçse jo gjatë kësaj fushate. Vetëm Selaniku u mor gjatë sundimit të Muratit I, në muajin

¹² Mbi zhvillimin e betejës: FINE, 1987, ff. 408-414; MALCOLM, 1998, ff. 58-81; MIHALJČIĆ, Rade. *The Battle of Kosovo in History and in Popular Tradition*. Belgrade: Beogradski Izdavacko-Graficki Zavod, 1989, ff. 42-51; EMMERT, Thomas A. *Serbian Golgotha: Kosovo, 1389*. New York: Columbia University Press, 1990, ff. 42-78.

¹³ MALCOLM, 1998, ff. 62.

¹⁴ EMMERT, 1990, ff. 56.

¹⁵ MALCOLM, 1998, ff. 71.

prill të vitit 1387¹⁶, ndërsa Shkupi dhe vendbanimet e tjera janë pushuar kohë pas betejës, prej ushtrive të sulltanëve pasardhës.¹⁷ Për të shkuar në Fushë Kosovë ushtritë osmane kaluan në territoret fushore të Maqedonisë Lindore, të cilat ndodheshin mes Kosovës dhe zotërimeve osmane dhe ishin nën sundimin e vasalit Konstandin Dragashi.¹⁸

Luftimet kanë zgjatur një pjesë të mirë të ditës së 15 qershorit 1389 dhe kanë përfunduar me të humbje të rënda në të dy kampet. Mes të vrarëve ishin dy kryeprijësit e dy ushtrive kundërshtare, sulltan Murati dhe Lazar Hrebeljanoviçi. Pak kohë pas Muratit në konfliktin e trashëgimtarëve për fronin osman humbi jetën edhe djali i tij i madh, Jakupi. Prej sundimtarëve të rëndësishëm të krishterë në betejë është vrarë princi Teodor II Muzaka, i cili i ishte bashkuar koalicionit anti-osman me fisnikë të tjerë shqiptarë dhe një trupë të gjerë luftëtarësh.¹⁹

Janë ruajtur disa dëshmi mbi episodet e vrasjes së Lazarit dhe Muratit²⁰, por mospërputhja mes tyre e vështirëson kuptimin e realitetit të ngjarjeve. Sipas një pjese të mirë të burimeve perëndimore dhe osmane princi serb u kap rob në momentet e fundit të luftimeve dhe u vra: me urdhër të Bajazitit; ose me urdhër të Muratit të plagosur rëndë nga njëri prej fisnikëve të krishterë, të robëruar prej osmanëve.²¹ Sipas një varianti të dytë transmetuar në „Historinë e Jakup Çelebiut“ Lazari është vrarë duke luftuar kundër kalorësisë anadollase të pozicionuar në krahun e majtë osman.²²

Po ashtu mbi ngjarjen e vrasjes së sulltan Muratit ndeshen disa kategori dëshmish. Varianti kryesor i burimeve osmane është se u vra nga një *i pafe* i panjohur, i cili dergjej i plagosur dhe i mbuluar në gjak mes të rënëve në betejë. Në fund të luftimeve, ndërsa trupat osmane po ndiqnin kundërshtarët dhe sulltani kishte mbetur pas tyre me pak luftëtarë, i krishteri arriti t'i afrohet dhe e qëlloi për vdekje me një thikë.²³ Sipas variantit të dytë, - vrasësi shkoi i vetëm në kampin osman

¹⁶ FINE, 1987, ff. 407.

¹⁷ Shkupi u pushtua në janar të vitit 1392 kur drejtuesi osman ishte Bajaziti I, ndërsa vendbanimet dhe rajonet në veri të Shkupit janë pushtuar akoma më vonë (cf. Fine, 1987, ff.412), ose nuk kanë ekzistuar në shekullin XIV.

¹⁸ MIHALJČIĆ, 1989, ff. 45.

¹⁹ HOPF, Carl. *Chroniques Gréco-Romanes Inédites Ou Peu Connues, Publiées Avec Notes Et Tables Généalogiques Par Charles Hopf*. Berlin: Weidmann, 1873, ff. 273.

²⁰ Për dëshmitë e hershme mbi betejën dhe vrasjen e Muratit: EMMERT, 1990; MALCOLM, 1998, ff. 58-81.

²¹ EMMERT, 1990, ff. 58.

²² MALCOLM, 1998, ff. 75.

²³ Për një përmbledhje të dëshmimeve osmane: EMMERT, 1990, 88-97.

ku pretendoi se dëshironte t'u bashkohej këtyre të fundit, ose se dëshironte t'i bënte homazhe sulltanit, dhe kur u soll në prani të tij e sulmoi me një armë të fshehur.²⁴ Për Beltram Minianelli-t, qytetar sienez që kishte jetuar në territorin osman deri në vitin 1402, Murati u vra nga njëri prej robërve të krishterë të kapur gjatë betejës.²⁵ Sipas variantit të katërt, të përfutur prej kryqëzimit të disa burimeve të afërta në kohë me ngjarjet dhe që mund të jetë më afër të vërtetës²⁶, një grup kalorësish hungarezë dhe gjermanë, ose serbë, arritën të tejkalojnë tri rreshta devesh të lidhura me zinxhirë njëra me tjetrën (mbrojtja më e mirë kundër kalorësisë së rëndë evropiane që osmanët kishin mundur të formonin) dhe gjatë konfuzionit njëri prej tyre përparoi deri te Murati dhe e goditi me shpatë fillimisht në fyt e më pas në bark,²⁷ ose, sipas tekstit katalan,²⁸ kalorësi, i përshkruar si *një hungarez trupmadh*, arriti në galop deri te tenda e sulltanit dhe e qëllloi atë me një goditje heshte kaq të fuqishme sa arma përshkoi mburojën dhe parzmoren dhe i shkaktoi një plagë vdekjeprurëse. Kalorësi ra pas pak çastesh i mbuluar nga një re shigjetash, disa prej të cilave e kishin plagosur më parë se të arrinte te viktima e tij.

Emri i vrasësit në traditën popullore ballkanike është “Miloš”-“Milosh”. Edhe pse burimet e para mbi betejën, të krishtera dhe osmane, kanë të përbashkët faktin e mospërmendjes së këtij emri, megjithatë kalorësi mund të jetë quajtur vërtet Milosh, ose mund të ketë pasur një emër të përafërt. Për historianin Noel Malcolm nëse ka qenë një fisnik hungarez atëherë forma e saktë e emrit të tij duhet të ketë qenë ajo Miklos.²⁹ Trajta Miloš” transmetohet për herë të parë rreth 30 vjet pas betejës në një kronikë bullgare³⁰ e cila konfirmon versionin e vrasjes së sulltanit nga një goditje heshte; ndërsa për dëshmitë e para mbi epitelin legjendar “Kobilić”-“Kopili” duhet pritur rreth një shekull.³¹

Me vdekjen e dy drejtuesve luftimet u ndalën dhe të dy ushtritë u tërhoqën nga Fushë-Kosova. Fillimisht trupat e krishtera pasi mësuan për vdekjen e Lazarit dhe pas tyre osmanët për arsyet se Bajazitit i duhej

²⁴ Në tekstin e Muzakës shpjegohet se bëhej fjalë për një kalorës hungarez të quajtur Lazar, të cilin osmanët e vranë pak çaste pas vdekjes së sulltanit. HOPF, 1873, ff. 322-23.

²⁵ EMMERT, 1990, ff. 58.

²⁶ Sipas analizës së Noel Malcolm, në: MALCOLM, 1998, ff. 71-74.

²⁷ EMMERT, 1990, ff. 46.

²⁸ Dëshmi e tekstit katalan, në: MALCOLM, 1998, ff. 71.

²⁹ MALCOLM, 1998, ff. 73-74.

³⁰ MALCOLM, 1998, ff. 72.

³¹ Përmendet për herë të parë në 1480 si *Biliş Kub-ila* nga autori osman Aşıkpaşazade. Emmert, 1990, ff. 91.

të konsolidonte pushtetin mbretëror të sapofiturar dhe se ushtria e tij e decimuar nuk mund të përparonte drejt veriut dhe as të qëndronte në vend. Të krishterët luftuan mirë dhe është e vështirë të thuhet nëse pati tradhti në radhët e tyre.³² Vetë Vuk Brankoviçi, i akuzuari prej traditës orale si tradhtar, ishte ndër të fundit që është larguar nga fushëbeteja, ndërsa trupat boshnjake ishin tërhequr më parë dhe nuk mund të bëhej më asgjë për të ndryshuar rrjedhën e luftimeve.³³ As gjestet e mëpasshme të Vukës nuk tregojnë se kishte pasur ndonjë marrëveshje me osmanët.³⁴ Në vitet që pasuan princat serbë ranë në gjendje vasaliteti ndaj Portës së Lartë, por e rifituan shumë shpejt pavarësinë. Humbja e vërtetë e pushteti serb do të ndodhë 70 vjet më vonë, në 1459, me pushtimin e fortesës së Smederevës.

Pas betejës, duke qenë se osmanët u tërhoqën prej Kosovës dhe se sulltani ishte vrarë në luftime, të krishterët shpallën fitoren dhe morën urime prej qendrave perëndimore të kohës, por historiografia e sotme konsideron se beteja nuk ka rezultuar me një fitues të qartë dhe se mund të flitet për një të tillë vetëm në terma afatgjatë.³⁵ Prej saj përfituan më tepër osmanët, të cilët kishin mundësi të riformonin ushtri të reja në një kohë shumë më të shkurtër se prijësit kundërshtarë ballkanikë.³⁶

Rënia e dinastisë së Justinëve

Perandori Murik Tiberi ka sunduar mbi Bizantin në vitet 582-602. Përpara kurorëzimit, gjatë sundimit të perandorit paraardhës Tiber Kostandini (Tiberius Constantinus; -582), dëshmohej si një gjeneral i suksesshëm në luftën kundër Mbretërisë Perse. Duke mos pasur trashëgimtarë meshkuj Tiberi e birësoi dhe i dha për grua të bijën, e cila fillimisht quhej Augusta ndërsa më pas si perandoreshë mori emrin zyrtar Aelia Konstandina (Aelia Constantina; -605).³⁷ Prej martesës lindën nëntë fëmijë: gjashtë djem dhe tri vajza. Gjatë periudhës njëzetvjeçare të sundimit të tij Muriku i dha fund konfliktit të gjatë

³² FINE, 1987, ff. 413.

³³ Ibid.

³⁴ MIHALJČIĆ, 1989, 113-125.

³⁵ Fine, 1987, ff. 410; MALCOLM, 1988, ff. 76.

³⁶ Ibid.

³⁷ Për emrin e perandoreshës dhe për historinë e saj: MARTINDALE, John. R., et al. *The prosopography of the Later Roman Empire, volume III, AD 527-641*. New York: Cambridge University Press, 1992, 2 vol, ff. 337-9.

bizantino-pers duke ndihmuar shahun sasanid Kosro II (per., Khusrow; -628) të rimarrë pushtetin e humbur nga kryengritja e gjeneralit Bahram Çubin (per., Bahrām-i Chūbīn; -591). Kosro mori për grua një princeshë bizantine, e cila është dalluar prej specialistëve të gjenealogjive mesjetare evropiane se ishte e bija e perandorit dhe e një gruaje të tij të mëparshme, përndryshe të padëshmuar.³⁸

Burimi kryesor mbi jetën e Murikut është historiani bizantin Teofilakt Simokata (Θεοφύλακτος Σιμοκάτης; - shek. VII).³⁹ Të dhëna të tjera transmetohen: në disa fragmente të mbijetuara prej kronikës të historianit Johan i Antiokisë (Ιωάννον Αντιοχεως; shek. VII)⁴⁰; në Kronografinë (Χρονογραφια) e klerikut Teofan Rrëfyesi (Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητής; - r., 818)⁴¹; në tekstet më të shkurtra të autorëve të mëvonshëm bizantinë dhe orientalë, mes të cilëve dallohen kronikat e Gjergj Hamartolit (Γεώργιος Ἄμαρτωλός; shek IX)⁴² dhe Simeon Logotetit (Συμεών τον Λογοθέτη; shek X)⁴³; dhe prej një hagiografie të ruajtur në gjuhën e vjetër arameene mbi jetën e perandorit Murik,⁴⁴ i cili së bashku me familjen e tij është shenjtëruar prej Kishës bizantine. Burimi

³⁸ Sipas studiuesit të gjenealogjive bizantine dhe orientale Christian Settipani, - Muriku ishte 43 vjeç kur u martua me Aelia Konstandinën dhe ka pasur disa fëmijë të tjerë nga një martesë e mëparshme, ose nga një lidhje e pakurorëzuar, mes të cilëve ishte edhe gruaja e shahut Kosro II e quajtur Maria ose Miriam. SETTIPANI, Christian. *Continuité des élites à Byzance durant les siècles obscurs: Les princes caucasiens et l'empire du VIe au IXe siècle*. Paris: De Boçard, 2007, ff. 194-6.

³⁹ Theophylactus Simocatta, ed. C. de Boor, revised by P. Wirth. *Theophylacti Simocattae Historiae*. Stuttgart: B.G. Teubner, 1972.; Theophylactus Simocatta, ed. M. Whitby. *The History of Theophylact Simocatta*. Oxford: Clarendon Press, 1986, III, 18. Më tej Teofilakti.

⁴⁰ Për fragmentet mbi perandorin Murik dhe pasardhësin e tij Fokën: ROBERTO, Umberto. *Ioannis Antiocheni Fragmenta ex Historia chronica. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Band 154*. Berlin: Walter de Gruyter, 2005. ff. 547-555.

⁴¹ Theophanes, ed. C. de Boor. *Theophanis chronographia*. 2 Vol. Leipzig, 1883-1885.; Theophanes Confessor, ed. C. A. Mango. *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern history AD 284-813*. Oxford: Clarendon Press - New York: Oxford University Press, 1997. Më tej Teofani.

⁴² Georgius Monachus, ed. J. P. Migne. *Chronicon breve: quod ex variis chronographis et expositoribus decerpit concinnavitque Georgius Monachus cognomine Hamartolus*. Paris: Apud J.-P., 1863. Më tej Hamartoli.

⁴³ Simeon Metafraste, ed. S. Wahlgren. *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*. Berlin: Walter de Gruyter, 2006; WAHLGREN, Staffan. *The Chronicle of the Logothete*. Liverpool: Liverpool University Press, 2019. Më tej Logoteti.

⁴⁴ NAU, François. *Les Légendes Syriaques D'Aaron De Saroug, De Maxime Et Domèce, D'Abraham, Maitre De Barsoma Et De L'empereur Maurice*. Turnhout: Brepols, 1981, ff. 774-775.

i tekstit arameen dhe i një pjese të informacioneve të teksteve të sipërcituara bizantine është dalluar se ka qenë një hagiografi në gjuhën greke,⁴⁵ sot e humbur.⁴⁶ Hagiografia besohet se transmetonte informacione mbi konfliktin bizantino-avar, mbi mëkatet e perandorit, oguret hyjnore, pendimin dhe shenjtërimin e tij.⁴⁷ Kjo është edhe përmbledhja e linjave të gjera të historisë në tekstet më të shkurtra të Hamartolit dhe Logotetit, me ndryshimin se në fjalitë e para dy kronikanët japin informacione mbi veprat publike, veçanërisht ato me karakter fetar, që perandori bëri të ndërtohen në Kostadinopojë. Mes tyre ndër më të rëndësishmet ishin ndërtimet për zgjerimin dhe përmirësimin e kompleksit të kishës së Nënës së shenjtë të Zotit (υπεραγίασ θεοτόκου) në zonën Blakherne (Βλαχέρνας).⁴⁸

Ndërsa në tekste mesjetare gjeorgjiane⁴⁹ ruhet kujtimi i ndërtimit porositur prej perandorit të kishës së Shën Marisë në zonën e Gethseman-it në Jerusalem, vendin ku besohet se Hyjlindësja ishte varrosur.

Në fillimet e dhjetëvjeçarit 590 Muriku vendosi të drejtojë personalisht fushatën kundër avarëve, edhe pse dinjitarët, Patriarku, e shoqja dhe fëmijët e tij, iu lutën që të qëndronte në Kostadinopojë dhe t'ia linte drejtimin ndonjërit prej gjeneralëve.⁵⁰ Ndërkohë ushtria përgatitej për t'u nisur në front ndodhi një eklips i gjatë i diellit, i shoqëruar me erëra shumë të forta dhe stuhi, të cilat për autorët bizantinë ishin ogure që paralajmëronin fatkeqësi.⁵¹ Për të siguruar mbështetjen e Hyjnive, perandori vendosi të kalojë një natë duke u lutur në katedralen e Shën Sofisë. Të nesërmen u lut së bashku me ushtarët në kishën e Hyjlindësës së Blakhernës dhe pjesa e fundit e ditës u mbyll me

⁴⁵ WHITBY, Michael L. "Theophanes' chronicle source for the reigns of Justin II, Tiberius and Maurice (A.D. 565-602)" Byzantion, vol. 53, no. 1, 1983, ff. 318-345.

⁴⁶ Bashkë me të është humbur pothuajse çdo kujtim mbi shenjtërimin e perandorit në Konstandinopojë. Studiuesi francez Venance Grumel ka arritur, jo pa vështirësi, të dallojë se dita e përkujtimit të Murikut ka qenë 28 nëntori. GRUMEL, Venance. « *La mémoire de Tibère II et de Maurice dans le synaxaire de Constantinople* », *Annalecta Bollandiana*, 84, 1-2, 1966, ff. 249.

⁴⁷ WHITBY, Michael. *The Emperor Maurice and his historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan warfare*. Oxford: Clarendon Press, 2002, ff. 105-6.

⁴⁸ LOGOTETI, 107, 2; HAMARTOLI 554, 3-4.

⁴⁹ GARITTE, Gérard. *Le calendrier palestino-géorgien du Sinaiticus 34 (Xe siècle)*. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1958, ff. 250.

⁵⁰ TEOFILAKTI, V, 16, 1-2; TEOFANI, viti 6093, kol. 269.

⁵¹ TEOFILAKTI, V, 16,5.

ceremoninë e Kungimit të Shenjtë.⁵² Trupave që niseshin prej Kostadinopojës drejt frontit avar u printe, e vendosur mbi një kolonë të artë, relika e shenjtë e një pjese prej kryqit të Krishtit. Pas saj kalëronte perandori, vijonin truprojat e tij dhe në një radhë të gjatë të gjithë luftëtarët e tjerë bizantinë.⁵³ Pasi ishte kryer një pjesë e rrugës kali i preferuar i Murikut u rrëzua në tokë pa jetë. Kronistët shkruajnë se ishte i mbuluar me stoli dhe veshje të arta që ndriçonin.⁵⁴ Për shkak të ogureve⁵⁵ ose për arsye se duhej të takonte emisarë persë⁵⁶ perandori e braktisi fushatën dhe u rikthye në Kostadinopojë. Drejtimi i ushtrisë iu la gjeneralit Priskus (Priscus; - 613), i cili vendosi të fortifikojë qafat e maleve Ballkan (shtigjet “Proklianë” - “Προκλιανής”, në tekste bizantine⁵⁷) dhe u pozicionua pas tyre në pritje të kundërshtarëve. Për dy ditë avarët u përpoqën të kalonin pa pasur sukses dhe duke pësuar humbje të shumta. Ditën e tretë, për shkak se numri i kundërshtarëve të pozicionuar përballë ishte shumë i lartë, oficeri Salvianus braktisi vendin që i ishte caktuar të mbronte dhe iu bashkua trupës së Priskusit.⁵⁸ *Khagani pasi harxhoi tri ditë përballë pikave të fortifikuara, të katërtën zbuloi se romanët kishin ikur.*⁵⁹ Avarët përparuan dhe mposhtën ushtrinë bizantine në një betejë të luftuar pranë vendbanimit Perinthus, pak kilometra larg Kostadinopojës. Kryeqyteti, i pambrojtur u shpëtua nga njëri prej truprojave të perandorit, i cili u maskua si korrier që transmetonte një letër të rreme drejtuar Priskusit dhe e la veten të kapej rob. Në letër Muriku kishte shkruar se flota bizantine po nisej të sulmonte vendbanimet avarë në veri-perëndim të Detit të Zi, çfarë e detyroi Khaganin të ndalte sulmin ndaj Kostadinopojës dhe të rikthehej në mbretërinë e tij.⁶⁰

Konflikti do të vijojë përgjatë të gjithë dhjetëvjeçarit 590. Në vitet 598-599 një trupë bizantine nën drejtimin e gjeneralit Komentiolus (Comentiolus; -602) e nisur nga Konstandinopoja për të përforcuar ushtrinë e Priskusit u përball me trupa avarë në provincën e Trakisë. Bizantinët u përpoqën fillimisht të evitonin betejën duke u tërhequr, por

⁵² TEOFILAKTI, V, 16, 7-8.

⁵³ TEOFILAKTI, V, 16, 11.

⁵⁴ TEOFILAKTI, VI, 2, 1; TEOFANI, viti 6093, kol. 269.

⁵⁵ LOGOTETI, 107, 4; HAMARTOLI 555, 9.

⁵⁶ TEOFILAKTI, VI, 3, 5; TEOFANI, viti 6093, kol. 269.

⁵⁷ TEOFILAKTI, VI, 4, 7-8.

⁵⁸ TEOFILAKTI, V, 4, 12; TEOFANI, viti 6084, kol. 270.

⁵⁹ “ο δε Χαγάνος ημέρας τρείς ανά τον χώρον τον προ των έχρωμάτων ενδιαπίρας τεταρταίος διέγνω το Ρωμαϊκόν απο δράσαν”. TEOFILAKTI, VI, 5, 1.

⁶⁰ TEOFILAKTI, VII, 5, 8-16; TEOFANI, viti 6092.

avarët i ndoqën pas derisa në afërsi të fortesës Jatrus⁶¹ Komentiolusi i urdhëroi ushtarët të armatoseshin, pa u shpjeguar se kishte vendosur të pranonte konfrontimin. Sipas kronistëve⁶² gjenerali ishte marrë vesh tradhtisht me Khaganin dhe kishte zgjedhur të humbte betejën, ndaj fillimisht i rreshtoi trupat e tij në mënyrë të gabuar ndërsa më pas gjatë luftimeve i çrregulloi radhët e tyre me urdhra kontradiktorë. Luftimet përfunduan me fitoren e avarëve dhe robërimin e një numri të madh bizantinësh. Për Teofanin, ishte vetë perandori që e dëshironte humbjen, për arsyen se kishte vendosur të ndëshkonte ushtarët të cilët ishin të padisiplinuar dhe i kishin sjellë probleme më parë.⁶³ I njëjti informacion jepet nga Logoteti dhe Hamartoli, së bashku me numrin *dymbëdhjetë mijë*⁶⁴ për robërit.

Gjatë përparimit drejt Kostadinopojës avarët dogjën kishën e Shën Aleksandrit pranë qytetit Drizipera⁶⁵ dhe plaçkitën varrin e pasur të shenjtit. Ngjarja u pasua nga një epidemi e rëndë murtaje, e cila, për kronistët⁶⁶, ishte ndëshkimi hyjnor për mëkatin e shkatërrimit të varrit të shenjtit. Si pasojë, humbën jetën një numër i lartë ushtarësh avarë dhe mes tyre shtatë prej njëmbëdhjetë djemve të Khaganit. Muriku dërgoi ambasadorë me dhurata në kampin kundërshtar për të propozuar një traktat paqej dhe kërkesa e tij nuk u kundërshtua. Përpara se të rikthehej në territoret e Mbretërisë Avare Khagani ofroi t'i lironte dymbëdhjetë mijë robërit kundrejt një shume jo të lartë. Por perandori nuk pranoi të paguajë dhe avarët vendosën për vrasjen e tyre.⁶⁷

Në pranverën e vitit 599 Muriku, që nuk kishte ndërmend t'i përmbahej traktatit të paqes, urdhëroi Priskusin të kalonte lumin Danub dhe të sulmonte brendatokën e Mbretërisë Avare. Fillimisht bizantinët mposhtën pa vështirësi trupat kufitare kundërshtare në afërsi të qytetit Viminacium⁶⁸ dhe më pas do të përballëshin me dy ushtri avare: e para e drejtuar prej katër djemve të mbetur gjallë të Khaganit dhe e dyta nga vetë ky i fundit. Sipas rrëfimit të Teofilaktit katër ditë pas fitores së parë ushtria e Priskusit e ndarë në tri formacione do të fitonte kundër një ushtrie të ndarë në pesëmbëdhjetë njësi dhe të drejtuar nga katër princat avarë. Bizantinët vranë katër mijë kundërshtarë. Pas tri ditësh u luftua

⁶¹ Krivina, në Bullgari.

⁶² TEOFANI, viti 6084, kol. 270.

⁶³ TEOFANI, viti 6092, kol. 279.

⁶⁴ LOGOTETI, 107, 4; HAMARTOLI, 557, 5.

⁶⁵ Afër Luleburgaz-it të sotëm në Turqinë europiane.

⁶⁶ TEOFILAKTI, VII, 15; TEOFANI, viti 6092, kol. 280.

⁶⁷ TEOFANI, viti 6092, kol. 280; LOGOTETI, 107, 4.

⁶⁸ Vendbanim në Serbinë Perëndimore, afër qytetit Kostolac.

sërisht dhe avarët humbën kësaj here një numër më të lartë, prej nëntë mijë luftëtarësh. Dhjetë ditë më pas, në përballjen e fundit kundër të njëjtës ushtri avarë, luftëtarët e Priskusit arritën të vrasin pesëmbëdhjetë mijë vetë, mes të cilëve edhe katër djemtë e mbretit avar. Në ditën e tridhjetë, ose tridhjetë ditë më pas,⁶⁹ bizantinët u sulmuan nga një ushtri e re e ndarë në dymbëdhjetë formacione dhe e drejtuar nga vetë Khagani. Pasi e fituan betejën, një formacion prej katër mijë bizantinësh, kaloi lumin Tisus⁷⁰ dhe sulmoi vendbanimet gepide nën sundimin e Mbretërisë Avare. Prej këtij sulmi u vranë tridhjetë mijë kundërshtarë. Përballja e fundit ndodhi njëzetë ditë më pas. Luftëtarët e Priskusit fituan sërish dhe robëruan tetë mijë sllavë, tre mijë avarë dhe gjashtë mijë e dyqind luftëtarë të popujve të tjerë.⁷¹

Ndërkohë brenda Perandorisë Bizantine ishte përhapur lajmi i vrasjes së dymbëdhjetë mijë robërve dhe i mospagesës së shumës së kërkuar për lirimin e tyre, njëkohësisht bashkë me urrejtjen në popull ndaj perandorit.⁷² Vetë ky i fundit nuk e kishte ndërgjegjen të qetë. Sipas Kronografisë:

“Muriku që kishte reflektuar brenda vetes dhe e dinte se asgjë nuk i shpëton shikimit të Zotit, por ai shpërblen çdonjërin sipas veprave të tij dhe duke konsideruar fajin e mospagesës për robërit mendoi se do të ishte më mirë të vuante për mëkatet e tij në këtë jetë sesa në tjetrën dhe pasi shkroi lutje në disa letra i dërgoi ato te të gjithë fronët patriarkalë dhe te të gjithë komunitetet nën sundimin e tij dhe në manastire, te të gjitha ato në shkretëtirë dhe Jerusalem dhe në laura⁷³ me dhurata në monedha, në qirinj dhe incens, që të luteshin për të dhe në këtë mënyrë të paguante për mëkatet e tij këtu dhe jo në kohën që do të vijë. Ai gjithashtu u zemërua me Filipikusin, kunatin e tij, pasi i fillonte emri me germën “F”. Por Filipikusi u betua në shumë mënyra se ndjenjat e tij ndaj Murikut ishin të pandryshuara dhe se nuk kishte komplotuar.”⁷⁴

⁶⁹ Kronika e Teofilaktit nuk është e qartë në pjesën e konfliktit bizantino-avar.

⁷⁰ Lumi Tisza, degë e Danubit.

⁷¹ TEOFILAKTI, VIII, 2-3.

⁷² TEOFANI, viti 6092, kol. 280.

⁷³ Manastire ortodoksë ku murgjit jetojnë në vetmi, të izoluar edhe prej njëri tjetrit në shumicën e kohës.

⁷⁴ „ὁ δὲ Μαυρίκιος ἐν ἑαυτῷ γενόμενος καὶ εἰδώς, ὅτι οὐδὲν τὸν θεὸν λανθάνει, ἀλλὰ πᾶσιν ἀποδίδωσι κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν, καὶ ἐπιλογισάμενος τὸ σφάλμα, ὃ ἐποίησεν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν μὴ ἐξαγοράσας αὐτήν, συμφέρειν ἔκρινεν ἐν τῷ βίῳ τοῦτο ἀπολαβεῖν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ μὴ ἐν τῷ μέλλοντι· καὶ ποιήσας δεήσεις ἐγγράφους ἀπέλυσεν εἰς πάντας τοὺς πατριαρχικοὺς θρόνους καὶ πάσας τὰς πολιτείας τὰς ὑπ' αὐτὸν καὶ εἰς τὰ μοναστήρια τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ εἰς τὰς λαύρας χρήματα καὶ κηρὸς καὶ θυμιάματα, ὅπως εὕξωνται ὑπὲρ αὐτοῦ, ἵνα ἐνταῦθα

Sipas profecive që qarkullonin në Bizant, Muriku do të rrëzohej nga froni nga dikush që e kishte fonemën e parë të emrit “f”.⁷⁵ Një natë ndërsa ai po lutej në pallat, dëgjoji një zë të ardhur nga portreti i Krishtit, i cili iu drejtua dhe e pyeti nëse dëshironte të gjykohej në këtë botë apo në Mbretërinë e Ardhme. Përgjigjja e perandorit ishte se zgjidhte gjykimin në këtë botë. Krishti i tregoi se ai dhe familja e tij do të vriteshin dhe do të pranoheshin mes shenjtorëve.⁷⁶

Një rrëfim i përafërt transmetohet prej pasazhit vijues të Hagio-grafisë Arameene:

“ai kishte shqetësimin t’i kërkonte Zotit ta dënonte këtu (poshtë) për dëmet që kishte kryer dhe të mos e privonte atje (lart) prej shpërblimit perfekt. (Një ditë) ndërsa ende nuk ishte lodhur duke (bërë) këtë lutje për tri orë, një engjëll iu shfaq nën një pamje të lavdishme dhe paqesore. (Engjëlli) e pa ndërsa po kryente shërbesat dhe i tha: “Ti e ke lodhur Zotin me lutjet e tua prej kohësh. Ti i kërkon Zotit dhe insiston që të vuash këtu (poshtë) dënimin e mëkatit për shkak të të cilit nuk do të ishte i denjë të fitoje shkallën perfekte dhe që të mos privohesh për shkak të tij nga e mira e përsosur. Unë mund të të dëshmoj se mëkati yt është i tillë që të privon nga shkalla më e lartë, megjithatë ti do të kesh vendin mes shenjtorëve. Nëse dëshiron të ruash mbretërinë tënde dhe jetën e fëmijëve të tu për një kohë të gjatë ndalu së kërkuari këtë gjë, dhe në ringjallje shpërblimi yt do të jetë ai i Të Drejtëve. Nëse dëshiron shpërblimin më të lartë dhe të dënohesh këtu poshtë, ja cili do të jetë dënimi yt: ti do të privohesh nga mbretëria, bijtë e tu do të vriten përpara syve të tu dhe në fund armiqtë e tu do të të djegin. Zgjidh çfarë dëshiron. Pas njëzet ditësh do të kthehem të të shoh dhe ajo që do të zgjedhësh, do të ndodhë.”⁷⁷

ἀπολάβῃ, καὶ μὴ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. ἐσκανδαλίζετο δὲ καὶ εἰς Φιλιππικόν, τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ, ὡς εἰς τὸ φῖ γράμμα ὀνομαζόμενον. ὁ δὲ Φιλιππικὸς διαφόρως ἐπώμυντο τῷ βασιλεῖ, ὡς καθαρὸς ἐστὶν εἰς τὴν δουλείαν αὐτοῦ καὶ οὐκ ἔχει παρ’ αὐτῷ δόλον.“ TEOFANI, kol. 285.

⁷⁵ LOGOTETI, 107, 6.

⁷⁶ TEOFANI, kol. 285; LOGOTETI, 17, 7; HAMARTOLI, 557, 7.

⁷⁷ „il avait la préoccupation de demander à Dieu de le châtier ici (-bas) pour ses prévarications et de ne pas le priver là(-haut) de la récompense parfaite. (Un jour) qu'il ne s'était pas lassé de (faire) cette prière l'espace de trois heures, un ange lui apparut sous un aspect glorieux et pacifique. (L'ange) le vit tandis qu'il faisait l'office et lui dit « Tu as fatigué Dieu par ta prière depuis longtemps. Tu demandes à Dieu et tu requiers de souffrir ici(-bas) la punition du péché à cause duquel tu ne serais pas digne du degré parfait, et de ne pas être privé à cause de lui du bien parfait. Je puis te témoigner que tu as tel péché qui te prive du degré supérieur; tu auras cependant part avec les saints. Si tu veux conserver ton royaume et la vie de tes enfants pendant longtemps, cesse d'adresser cette demande, et, à la résurrection, ta récompense sera celle des justes. Si

Njëzet ditë më pas perandori i konfirmoi engjëllit se dëshironte shenjtërimin. Sipas Kronografisë së Teofanit pas shfaqjes së vegimit Muriku dërgoi komandantin e rojeve të pallatit, parakoimómenon-in (παρακοιμώμενον), që të thërriste gjeneralin Filipikus. Ky i fundit, i frikësuar prej kërkesës të pazakontë në mesnatë, ndërkohë që akuzohej se po komplotonte, ngriti nga gjumi të shoqen, Gordia-n (njëkohësisht e motra e Murikut), për t'i dhënë lamtumirën dhe u nis drejt pallatit perandorak. Muriku e qetësoi dhe i tregoi se e kishte thirrur për t'i kërkuar falje për akuzat e mëparshme. Sipas vegimit, ose ëndrrës, ishte një ushtarak i quajtur Foka (Φωκάς) që do ta tradhtonte dhe do ta vriste:

“Dhe i tregoi Filipikusit shpjegimin e ëndrrës. Atë natë u shfaq në qiell një yll, i cili quhet kometë. Ditën tjetër u kthyen të dërguarit që kishin shkuar tek etërit e shenjtë në shkretëtirë dhe sollën përgjigjen e cila ishte: “Zoti e ka pranuar pendimin tënd, të ka shpëtuar shpirtin dhe të ka vendosur ty dhe familjen tënde mes shenjtorëve, por ti do të rrëzohesh nga fronti në fatkeqësi dhe rrezik.””⁷⁸

Përveç Teofanit, autorë të tjerë bizantinë shkruajnë për « astrologë » të cilët pasi panë: «një yll që ishte shfaqur në qiell, interpretuan se ky yll fliste për vdekjen e perandorit».⁷⁹

Në vjeshtën e vitit 602 Muriku urdhëroi trupat ballkanike që të kalonin Danubin dhe të dimëronin në territoret sllave, me qëllimin për t'i ekonomizuar shpenzimet e furnizimit të ushtrisë dhe për mbrojtjen më të mirë të kufirit në dimër kur ngrirja e lumenjve iu lehtësonte popujve veriorë kalimin në trojet bizantine. Ushtarët fillimisht kundërshtuan, pastaj gradualisht pakënaqësia e tyre u kthye në revoltë. Ata

tu veux la récompense la plus élevée et être puni ici-bas, voici quelle sera ta punition: tu seras privé de ton royaume, tes enfants seront massacrés sous tes yeux et, à la fin, tes ennemis te brûleront. Choisis donc ce que tu veux. Dans vingt jours je reviendrai te voir et ce que tu auras choisi t'arrivera“. NAU, 1981, ff. 774-75.

⁷⁸ “καὶ ἐξηγεῖτο τῷ Φιλιπικῷ τὴν τοῦ ὄνειρου ἀποκάλυψιν. τῇ δὲ νυκτὶ ἐκεῖνῃ ἐφάνη ἀστὴρ ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ λεγόμενος κομήτης. τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ἔφθασε καὶ ὁ ἀποσταλεὶς μαγιστριανὸς πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀγίους πατέρας φέρων παρ' αὐτῶν ἀπόκρισιν τοιαύτην, ὅτι ὁ θεὸς δεξάμενος τὴν μετάνοιάν σου σώζει τὴν ψυχὴν σου καὶ μετὰ ἀγίων κατατάττει σε πανοικεῖ, τῆς δὲ βασιλείας μετὰ ἀτιμίας καὶ κινδύνου ἐκπίπτεις.” TEOFANI, viti 6094, kol. 286.

⁷⁹ «il arriva qu'un magistrat qui connaissait l'astrologie, et un autre, nommé Léon le logothète ayant observé une étoile qui avait paru au ciel, affirmaient que cette étoile indiquait l'assassinat de l'empereur. Ils allèrent trouver l'impératrice Constantine, ... » Jean Eveque de Nikiu, ed. H. Zotenberg. *Chronique de Jean évêque de Nikiou: texte éthiopien*. Paris: Impr. nationale, 1883, ff. 405.

zgjodhën për t'i udhëhequr centurionin Foka (Φωκᾶς; -610). Lajmi i kryengritjes arriti në Kostadinopojë ku një pjesë e banorëve vendosën ta kurorëzonin patricin Germanus Anici (550-605), pasardhës i familjeve të Justinianit dhe të mbretërve ostrogotë të Italisë, dhe vjehri i princit Teodos (-602), djalit të madh të Murikut. Më pas banorët e kryengritur hapën portat e kryeqytetit duke i mundësuar hyrjen brenda mureve ushtrisë së Fokës. Muriku, familja e tij dhe njerëzit e afërm u përpoqën të largohen drejt një vendi më të sigurt, por u kapën robër gjatë rrugës dhe në ditët e fundit të muajit nëntor 602 Foka urdhëroi vrasjen e të gjithë meshkujve të familjes perandorake. Muriku u vra bashkë me djemtë dhe të vëllanë në brigjet aziatike të Kostadinopojës, në një vend që autorët bizantinë e emërtojnë Porti i Eutropit në Kalkedoni (ἔν Χαλκηδόνι εἰς τὸν Εὐτροπίου λιμένα)⁸⁰. Vrasësve u shpëtoi përkohësisht princi Teodos, i cili ishte nisur për të kërkuar ndihmë në Mbretërinë Perse. Mbi udhëtimin e tij u krijuan legjenda të shumta, por mendimi dominues i autorëve bizantinë është se humbi jetën në një kohë të afërt me atë të familjarëve të tjerë. Për Teofilaktin, burimin më të hershëm mbi ngjarjet, Muriku pasi kishte pranuar gjykimin e Zotit, dërgoi njerëz që ta kthenin në Kostadinopojë dhe Teodosi u vra në të njëjtin vend, në Kalkedoni⁸¹; ndërsa sipas teksteve të kronistëve të mëvonshëm ai vdiq gjatë rrugës për në Mesopotami.⁸² Kosro deklaroi se princi ndodhej në Oborrrin Pers dhe sulmoi territoret bizantine me justifikimet e hakmarrjes për vrasjen e Murikut dhe fronëzimin e Teodosit.

Në tekstet gjysmë-legjendare arameene⁸³ dhe bizantine⁸⁴ rrëfëhet se edhe djali më i vogël iu shpëtoi përkohësisht vrasësve. Princi i ri - i emërtuar Konstandin⁸⁵ në traditën ballkanike - u fsheh prej mëndeshës

⁸⁰ TEOFANI, viti 6094, kol 290.

⁸¹ TEOFILAKTI, VIII, 11, 1.

⁸² TEOFANI, viti 6095, kol.291.

⁸³ NAU, 1981, ff. 777.

⁸⁴ TEOFILAKTI, VIII, 11, 5.

⁸⁵ Një dorëshkrim rumun i shekullit XVIII në të cilin gjendet një miniaturë me subjekt historinë e perandorit Murik e emërton djalin më të vogël me emrin Konstandin. PĂUN, Radu G. « *Pour la loi des ancêtres: Sources bibliques et traditions littéraires des récits sur la mort de Constantin Brancovan* » in. BILIARSKY, Ivan; PĂUN, Radu G. (éds.). *Les cultes des saints souverains et des saints guerriers et l'idéologie du pouvoir en Europe Centrale et Orientale*. Actes du colloque international, New Europe College, Bucarest, 17 janvier 2004, ff. 268. I njëjti emër, Konstandin, ndeshet në baladat e shumta legjendare shqiptare dhe greke që përmbajnë motivin ballkanik të vrasjes së nëntë vëllezërve. Po ashtu në kronikën e Paul Diakonit një prej princave quhet Kostandin. Paul the Deacon, ed. Edward Peters. *History of the Lombards*. Philadelphia: University of

e cila u solli kryengritësve djalin e saj me synimin që të shpëtonte të paktën njërin prej trashëgimtarëve të familjes perandorake. Kur e mësoi Muriku nuk pranoi që dikush tjetër të humbte jetën në vend të të birit, falënderoi gruan dhe e detyroi që të kërkonte Konstandinin.

Vrasësit i hodhën në det trupat e Murikut dhe të tiberëve,⁸⁶ por Gordia arriti t'i merrte dhe i varrosi në manastirin e Shën Mamasit.⁸⁷ Në të njëjtin vend, në Portin e Eutropit, u vranë tre vjet më pas me urdhër të Fokës edhe perandoresha dhe tre vajzat e saj. Pasi kishin dëgjuar lajme se Teodosi ishte gjallë Aelia Kostandina dhe patrici Germanus komplotuan kundër Fokës, por komunikimi i tyre u zbulua nga një shërbyese e perandoreshës, e quajtur Petronia.⁸⁸ Trupat e Kostandinës dhe princeshave patën të njëjtin fat si burrat e familjes: Foka urdhëroi që të hidheshin në det, ndërsa në tekstet bizantine dëshmohet se varret e tyre ishin në manastirin e Shën Mamasit, pranë Murikut dhe djemve.⁸⁹

Në të njëjtën kohë Foka urdhëroi edhe vrasjen e Germanusit dhe vajzës së tij. Rrëfimi për patricin Germanus zë një vend të vogël në ngjarjet e fundit të rënies së dinastisë dardane, por përndryshe historia e familjes së ngushtë të tij - familjes Anici - është mjaft e rëndësishme për të kuptuar origjinën e eposit të përbashkët shqiptaro-sllav. I ati i patricit Germanus, gjenerali Germanus Anici (-550) është i vetmi që ka pasur një vijimësi të gjatë mashkullore prej të gjithë trashëgimtarëve biologjikë dhe të birësuar, të dinastisë justiniane ndaj mund të besohet se veçanërisht për shkak të dimensionit gjenealogjik Anicët janë vendosur në qendër të rrëfimeve mesjetare, të cilat janë transformuar në rrjedhën e kohës në epikën e përbashkët shqiptaro-sllave.⁹⁰ Emrat dhe historia e disa prej heronjve të ciklit shqiptar dhe boshnjak të kreshnikëve lidhen me Germanus Anicin,⁹¹ ndërsa specifikisht në epikën sllavojugore informacionet e transmetuara oralisht mbi Gojko

Pennsylvania Press, 2013, Book IV, 26. Përndryshe sipas kronikës *Chronicon Paschale*, emrat e djemve të Murikut dhe Aelia Konstadinës ishin: Theodosius, Tiberius, Petrus, Paulus, Iustinus dhe Iustinianus, ndërsa të vajzave: Anastasia, Theoctista dhe Cleopatra. MARTINDALE, 1992, ff. 856.

⁸⁶ TEOFILAKTI, VIII, 12, 1.

⁸⁷ MARTINDALE, 1992, ff. 543, Gordia 2.

⁸⁸ TEOFANI, kol. 295.

⁸⁹ MARTINDALE, 1992, ff. 339.

⁹⁰ Më shumë në: SHUKA, 2015, ff. 139-222.

⁹¹ Përkatësisht emrat dhe një pjesë e motiveve relative ndaj heronjve: Gjergj Elez Alia / Alija Đerzelez / Geg Lazi dhe Halil Hrnjica (SHUKA, 2015, ff. 159-163).

Mrnjavčević-in përmbajnë analogji të shumta me historinë e patricit Germanus.⁹²

Foka sundoi për tetë vjet, prej fundit të nëntorit 602 deri në vitin 610, kur kryengritja e gjeneralit Heraklius (Ἡράκλειος, r. 575-641) do ta rrëzonte nga fronin. Autorët bizantinë, të cilët ndjekin versionin e historisë shkruar nën sundimin e dinastisë heraklite - kritike ndaj Fokës deri në emërtimin e tij me epitelin “i mallkuari”⁹³ dhe të favorshme ndaj Herakliut dhe Murikut - shkruajnë se gjatë tetë vjetëve të sundimit të tij në Bizant do të ndodhnin fatkeqësi, shkatërrime dhe humbje të panumërta jetësh.⁹⁴ Prej të gjithë trupës që kishte marrë pjesë në kryengritjen e vitit 602 në momentin e marrjes së pushtetit prej Herakliut kishin mbetur vetëm dy ushtarë të gjallë.⁹⁵ Të tjerët ishin vrarë në betejat me persët dhe avarët ose në luftërat civile. Mes fatkeqësive të shumta, një tekst i shekullit VII shkruar në Egjiptin atëkohë bizantin dëshmon se ishin edhe vetë ilirët që sulmonin vendbanimet bizantine.⁹⁶ Përgjatë sundimit të dinastisë së Justinit ata kishin qenë zotërit e vërtetë të Kostadinopojës dhe i kishin dhënë asaj perandorë, gjeneralë dhe administratorë të shquar. Bashkë me Murikun edhe ilirët e kishin humbur pushtetin mbi Bizantin.

Fundi i Fokës ishte po ashtu mjaft tragjik. Kur e sollën të lidhur te Herakliu, ky e qëllloi me shkelm⁹⁷ dhe urdhëroi që t'i pritëshin

⁹² Veçanërisht rrëfimi në këngën “Uroshi dhe Mërnjavçeviçët” (“Uroš i Mrnjavčevići”), mbi përpjekjet, jo të sakta historikisht, të tre Mërnjavçeviçëve për të uzurpuar perandorinë serbe, paraqet paralele me historinë e përpjekjeve historike të tre vëllezërve Anici për të uzurpuar pushtetin perandorak në Konstandinopojë (SHUKA, 2015, ff. 498-519). Po ashtu një pjesë e madhe e fiseve malazeze e konsiderojnë Gojko Mërnjavçeviçin si paraardhësin legjendar, të tyre dhe të fiseve veriore shqiptare, ndërkohë që për malësorët shqiptarë paraardhësi i njëjtë i përbashkët emërtohet Geg Lazi. MILANI, Mark, përkth. L. Radi. *Jeta dhe zakonet e shqiptarëve: si dhe pjesë të tjera nga vepra e tij*. Tiranë: Veizi, 1995, ff. 191. Për sa i përket origjinës së emrit Gojko,

- mund të ketë qenë fillimisht një epitelin epik që ka shoqëruar emrin e heroit. Në epikën sllavojugore ndeshet epiteli *gojani*, veçanërisht për heroin Halil Hrnjica. Fjala nuk përdoret më, por më parë ka pasur kuptimin *elegant*, sipas: SKENDI, Stavro. *Albanian and South Slavic Oral Epic Poetry*. Philadelphia: American Folklore Society, 1954, ff. 104. Të vihet re se edhe vetë emri Halil është dalluar si një epitelin, me origjinë prej osmanishtes dhe me kuptimin “I pashëm / elegant”. Akademia Shqiptare e Shkencave. *Historia e Popullit Shqiptar*. Tiranë: Botimet Toena, 2002, ff. 304.

⁹³ LOGOTETI, 108, 7.

⁹⁴ TEOFANI, viti 6094, kol. 290; LOGOTETI, 108, 4.

⁹⁵ TEOFANI, viti 6094, kol. 290.

⁹⁶ Jean Eveque de Nikiu, ed. H. Zotenberg, ff. 430.

⁹⁷ IOANNIS ANTIOCHENI, ed. Umberto, ff. 555.

këmbët, duart deri te supet dhe gjenitalet. Më pas dora e djathtë e prerë u ekspozua e ngulur mbi një shpatë pranë trupit.⁹⁸

Përveç të dhënave të veçanta që ruajnë tekstet mesjetare bizantine dhe arameene, informacione të tjera historike me paralele në tri këngët kanë qenë më të përgjithshme dhe të mirënjohura në vijimësi. I tillë është informacioni për emblemën në flamurin e Boshkos, dhënë në këngën “Car Lazari dhe caresha Milica”. Emblema, e vështirë për t’u përfytyruar, është një mollë e artë prej së cilës dalin kryqe me theka që bien deri në shpatulla. Në imazhet e perandorit Murik - të ruajtura ende sot esencialisht në monedhat bizantine⁹⁹ - shohim gjithnjë të mbajtur në dorën e djathtë një *globus cruciger* të artë, emblemë e pushtetit perandorak, i cili emërtohej prej bizantinëve “molla” (μῆλον).¹⁰⁰ Prej pjesës së sipërme të globit del një kryq i artë. Ndër kronistët e hershëm që kanë shkruar mbi Murikun, emërtimin e globit me fjalën “molla”- “μῆλον” e ndeshim te Logoteti,¹⁰¹ por jo specifikisht në pjesën relative ndaj historisë së Murikut.¹⁰² Për sa i përket idesë të *thekave që bien mbi shpatullat e heroit*, po ashtu në portretet e perandorit Murik në monedhat bizantine¹⁰³, ose në përgjithësi në imazhet e shumicës së perandorëve bizantinë, dallohen pa vështirësi thekat (pendilia) e zbukuruara me gurë të çmuar ose perla që kapeshin në dy anët e kurorës, pranë veshëve dhe binin deri në afërsi të shpatullave. Funkcioni i tyre ishte të dallonte kurorat perandorake prej kurorave të mbajtura nga dinjitarët e tjerë të lartë. Megjithëse në rrjedhën e kohës kurorat perandorake bizantine kanë ndryshuar, ose ka pasur disa të tilla njëkohësisht të mbajtura në funksion të ceremonive, thekat kanë qenë pjesë përbërëse e të gjithave deri në shekullin XV.

Një informacion tjetër me interes ndeshet në “Kënga e luftës së Kosovës” te përshkrimi i qytetit të Prishtinës, i cili sipas rrëfimit (por

⁹⁸ LOGOTETI, 108, 8; HAMARTOLI, 563, 12.

⁹⁹ BELLINGER, Alfred R. *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume One*, 1966, ff. 291-375; LXVI-LXXX.

¹⁰⁰ KAŽDAN, Alexander P., et al. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford - New York: Oxford University Press, 1991, ff. 1936.

¹⁰¹ LOGOTETI 104. 10.

¹⁰² Ndërsa Logoteti përshkruan statujën e Justinianit të Madh në Konstandinopjë, ai përmend *mollën* e vendosur në dorën e majtë të perandorit. *Molla* simbolizon për kronistin botën nën sundimin e perandorit bizantin. Statuja ka qenë një nga monumentet më të njohura dhe madje ishte më e larta në Bizant deri në kohën e shkatërrimit në shekullin XVI. BERGER, Albrecht. *The Statues of Constantinople*. Cambridge University Press: Cambridge, 2021, ff. 15-18.

¹⁰³ BELLINGER, 1966, ff. 291-375; LXVI-LXXX.

jo në realitet) formohet nga shtatë kulla mbi shtatë kodra. Në fakt, është Roma e lashtë dhe më pas vetë Konstandinopoja të cilat konsideroheshin në Mesjetë si të ndërtuara mbi shtatë kodra. Për Kostandinopojën ky informacion transmetohet në tekstet bizantine jo më herët se shekulli VIII.¹⁰⁴

KONVERGJENCA E NARRATIVAVE

Këngët e “Ciklit të Kosovës” rrëfejnë së pari ngjarjet e Betejës së vitit 1389 por njëkohësisht transmetojnë, të ndërthurura, informacione të shumta me burimin në historinë e Mesjetës së hershme bizantine. Rrëfimi në të cilin perandori vendoset përpara zgjedhjes mes vazhdimit të sundimit në krye të mbretërisë ose vdekjes dhe shenjtërimit dhe në të cilin për shkak të tradhtisë së një personazhi të quajtur Vuka vriten nëntë princa, të afërm të perandoreshës, natyrisht nuk është ai i Milicës dhe Lazarit, të cilët nuk kishin tituj perandorakë dhe as nuk kanë pasur fatkeqësinë e humbjes së nëntë të afërmeve për shkak të një tradhtie të pandodhur. Informacione të tilla nuk ndeshen në asnjë histori tjetër përveç asaj të perandorit Murik, Aelia Konstandinës, nëntë fëmijëve të tyre dhe gjeneralit Foka. Dhe natyrisht këto nuk janë paralelet e vetme. Për t’i kuptuar të gjitha analogjitë e shumta mes teksteve historike dhe rrëfenjave orale informacionet korrespondente janë paraqitur të sintetizuara në dy tabelat e mëposhtme.

¹⁰⁴ LØNSTRUP, Gitte. "Normativity and memory in the making: The seven hills of the old and new Rome." in: JACOBSEN Anders-Christian (ed.). "Discursive Fight Over Religious Texts in Antiquity: the Discursive Struggle Over Religious Texts in Antiquity." Aarhus: Aarhus University Press, 2009, ff. 85-106.

Analogjitë me historinë e Betejës së Kosovës

HISTORIA E BETEJËS SË KOSOVËS	RËNIA E PERANDORISË SERBE	CAR LAZARI DHE CARESHA MILICA	KËNGA E LUFTËS SË KOSOVËS
<p>Heroi është një sundimtar i rëndësishëm. I serbëve. Emri i heroit është Lazar. Gruaja e tij quhet Milica. Kryeqendra e shtetit të tij është Krushevac. Kundërshtarët janë turqit. Prijësi i turqve është sulltan Murati. Turqit pushtojnë qytetin e Selanikut. Betejë mes turqve dhe serbëve. Vendi ku ndodhin ngjarjet është “Fushë Kosova” - “Kosovo Polje” Fushëbeteja ndodhet pranë lumit Sitnica. Numri i ushtrisë serbe ka qenë, ose mund të ketë qenë, tridhjetë mijë vetë. Sulltani vritet në betejë.</p>	<p>Heroi është një perandor. I serbëve. Emri i heroit është Lazar. Gruaja e tij quhet Milica. Kundërshtarët janë turqit. Betejë mes turqve dhe serbëve. Vendi ku ndodhin ngjarjet është “Fushë Kosova” - “Kosovo Polje” Numri i ushtrive të vëllezërve Mërnjavçević është tridhjetë mijë vetë.</p>	<p>Heroi është një perandor. I serbëve. Emri i heroit është Lazar. Gruaja e tij quhet Milica. Kryeqendra e shtetit të tij është Krushevac. Kundërshtarët janë turqit. Prijësi i turqve është sulltan Murati. Betejë mes turqve dhe serbëve. Vendi ku ndodhin ngjarjet është “Fushë Kosova” - “Kosovo Polje”. Fushëbeteja ndodhet pranë lumit Sitnica. Sulltani vritet në betejë.</p>	<p>Heroi është një sulltan. Njëra palë janë turqit. Prijësi i turqve është sulltan Murati Turqit pushtojnë qytetin e Selanikut. Betejë mes turqve dhe kosovarëve. Vendi ku ndodhin ngjarjet është Kosova. Numri i ushtrisë turke është tridhjetë mijë vetë. Sulltani vritet në betejë.</p>

HISTORIA E BETEJËS SË KOSOVËS	RËNIA E PERANDORISË SERBE	CAR LAZARI DHE CARESHA MILICA	KËNGA E LUFTËS SË KOSOVËS
<p>Vrasësi i tij mund të ketë pasur emrin Milosh.</p> <p>I përkiste elitës së kalorësisë të rëndë të krishterë.</p> <p>Kalorësi nuk ndalet prej gjuajtjeve të armëve të kundërshtarëve.</p> <p>Kalorësi do të vritet.</p> <p>Lazari vritet në betejë.</p> <p>Dhe shenjtërohet.</p> <p>Në betejë merr pjesë Vuk Brankoviç.</p> <p>Beteja përfundon me të vrarë të shumtë në dy kampet.</p> <p>Në Kosovë ndërtohet një tyrbe për sulltanin.</p>	<p>Lazari vritet në betejë.</p> <p>Dhe shenjtërohet.</p> <p>Në betejë merr pjesë Vuk Brankoviç.</p> <p>Beteja përfundon me të vrarë të shumtë në dy kampet.</p>	<p>Vrasësi i tij quhej Millosh.</p> <p>Kalorësi do të vritet.</p> <p>Lazari vritet në betejë.</p> <p>Dhe shenjtërohet.</p> <p>Në betejë merr pjesë Vuk Brankoviç.</p> <p>Beteja përfundon me të vrarë të shumtë në dy kampet.</p>	<p>Vrasësi i tij quhej Milosh.</p> <p>Ishte një kalorës i veshur me pancir të papërshtueshëm nga armët.</p> <p>Kalorësi nuk ndalet prej gjuajtjeve të armëve të kundërshtarëve.</p> <p>Kalorësi do të vritet.</p> <p>Sulltani bëhet martir fetar.</p> <p>Beteja përfundon me të vrarë të shumtë në dy kampet.</p> <p>Në Kosovë ndërtohet një tyrbe për sulltanin.</p>

Analogjitë me historinë e Murik Tiberit

HISTORIA E MURIK TIBERIT	RËNIA E PERANDORISË SERBE	CAR LAZARI DHE CARESHA MILICA	KËNGA E LUFTËS SË KOSOVËS
<p>Heroi është një perandor. Heroi është i birësuar.</p> <p>Heroi kryen ndërtime kishtare. Ndërtimet janë veçanërisht për kishën e Nënës së Zotit.</p> <p>Në kishën ku perandori kryen ndërtime kungohen ushtarët.</p> <p>Përpara nisjes për në luftë. Një eklips i diellit, shoqëron përgatitjet për luftë.</p> <p>Dhe stuhi e erëra të forta.</p> <p>Interpretuesit e ogureve paralajmërojnë fatkeqësi.</p> <p>Lutje për perandorin që të mos shkojë në</p>	<p>Heroi është një perandor.</p> <p>Heroi kryen ndërtime kishtare. Kisha, e paemëruar, ndërtohet sipas kërkesës së Nënës së Zotit. Në kishën ndërtuar prej perandorit bekohen dhe kungohen luftëtarët. Përpara nisjes për në luftë.</p>	<p>Heroi është një perandor.</p> <p>Në agimin e ditës së nisjes për luftë «dielli bie poshtë».</p> <p>Lutje për perandorin që njëri nga</p>	<p>Heroi është një sulltan. Epiteti i heroit kundërshtar është Kopili.</p> <p>Përpara nisjes në luftë heroit sheh në ëndërr se dielli dhe hëna bien në det. Pak vargje më tej ndeshim fjalinë: “dielli drit nuk bën”. Manifestim hyjnor që rrëzon lisat dhe shkreton vendin. Interpretuesit e ogureve paralajmërojnë fatkeqësi.</p>

HISTORIA E MURIK TIBERIT	RËNIA E PERANDORISË SERBE	CAR LAZARI DHE CARESHA MILICA	KËNGA E LUFTËS SË KOSOVËS
<p>luftë, - nga e shoqja, fëmijët dhe dinjitarët.</p> <p>Dhe detyrën e tij t'ia lërë dikujt tjetër. Perandori nuk pranon.</p> <p>Ai kalëron në krye të ushtrisë. Kali i preferuar i perandorit është mbuluar me veshje të arta.</p> <p>Një pjesë e drurit të kryqit të Krishtit vendosur mbi një kolonë të artë i prin ushtrisë.</p> <p>Perandori mban në dorë një mollë të artë, simbol i pushtetit bizantin, në imazhet e tij. Mbi mollë është vendosur një kryq i artë. Mbi supet e perandorit bien thekat e kurorës bizantine.</p> <p>Ushtria vendase pozicionohet në gryka malore në pritje të kundërshtarëve.</p>		<p>vëllezërit të mos shkojë në luftë, - nga e shoqja.</p> <p>Dhe detyrën e tij t'ia lërë dikujt tjetër. Vëllai i perandoreshës nuk pranon.</p> <p>Ai kalëron në krye të ushtrisë. Kali i tij është mbuluar me veshje të arta; kuajt e perandorit janë mbuluar me veshje të arta.</p> <p>Një kalorës i mbuluar me kryqe të arta i cili lufton për kryqin dhe për Krishtin i prin ushtrisë. Emblema në flamurin e heroit është një mollë e artë.</p> <p>Prej mollës dalin kryqe të arta. Mbi supet e heroit bien thekat e kryqeve të mollës.</p>	<p>Sulltani u prin ushtarëve.</p> <p>Ushtria vendase pozicionohet në gryka malore në pritje të kundërshtarëve.</p>

HISTORIA E MURIK TIBERIT	RËNIA E PERANDORIS Ë SERBE	CAR LAZARI DHE CARESHA MILICA	KËNGA E LUFTËS SË KOSOVËS
<p>Ushtria sulmuese bllokohet për tri ditë pa mundur të kalojë më tej. Përpjekjet për të kaluar rezultojnë me humbje të shumta.</p> <p>Pas tri ditësh ushtria sulmuese përparon drejt kryeqendrës. Që është një qytet i ndërtuar mbi shtatë kodra.</p> <p>Ndëshkimi i armiqve prej Hyut, pas dhunimit të varrit të shën Aleksandrit, sjell vdekjen e një numri të lartë ushtarësh.</p> <p>Prej sëmundjes vdesin shtatë djemtë e Khaganit.</p> <p>Luftimet vijohen në shkallë dhe ushtria kundërshtare ndërtohet në formacione. Progresioni i numrave të të vrarëve kundërshtarë është: Nëntë mijë; pesëmbëdhjetë mijë; tridhjetë mijë.</p>	<p>Viktimat e para turke janë shtatë pashallarë.</p> <p>Luftimet vijohen në shkallë dhe ushtria kundërshtare ndërtohet në formacione. Progresioni fillestar i numrave të të vrarëve vendas është: Nëntë mijë; dymbëdhjetë mijë; tridhjetë mijë.</p>		<p>Ushtria sulmuese bllokohet për tri ditë pa mundur të kalojë më tej. Përpjekjet për të kaluar rezultojnë me humbje.</p> <p>Pas tri ditësh ushtria sulmuese përparon drejt kryeqendrës. Që është një qytet me shtatë kulla në kodra.</p> <p>Ndëshkimi i armiqve prej Hyut, pas mallkimit të sulltanit (pasi ushtria e tij ka pësuar humbje) sjell vdekjen e një numri të lartë ushtarësh.</p> <p>Kundërshtarët e parë të osmanëve janë shtatë përbindështa.</p>

HISTORIA E MURIK TIBERIT	RËNIA E PERANDORISË SERBE	CAR LAZARI DHE CARESHA MILICA	KËNGA E LUFTËS SË KOSOVËS
<p>Dymbëdhjetë mijë ushtarë vendas do të vriten.</p> <p>Shkaktari i vrasjes së tyre është perandori.</p> <p>Vrasja vjen pas rreshtimit të qëllimisht të gabuar.</p> <p>Dymbëdhjetë mijë ushtarët paraqitnin rrezik për pushtetin perandorak.</p> <p>Perandori ka një vegim, ose sheh një ëndërr gjatë natës.</p> <p>Një ëngjëll i sjell një mesazh.</p> <p>Që është dërguar prej Zotit.</p> <p>Ëngjëlli i kërkon perandorit të zgjedhë nëse dëshiron një jetë të gjatë dhe mbretërinë e tij ose të vritet dhe të shenjtërohet në botën që do të vijë.</p>	<p>Dymbëdhjetë mijë ushtarë vendas do të vriten.</p> <p>Shkaktari i vrasjes së tyre është perandori (i cili vepron sipas udhëzimeve hyjnore).</p> <p>Perandori rreshton ushtrinë dhe e gjithë ushtria vritet.</p> <p>Shën Elia i sjell një letër.</p> <p>Që është dërguar prej Nënës së Zotit.</p> <p>Në letër i kërkohet perandorit të zgjedhë nëse dëshiron një jetë të gjatë dhe mbretërinë e tij ose të vritet dhe të shenjtërohet në Mbretërinë e Qiejve.</p>	<p>Dymbëdhjetë mijë armiq do të vriten</p> <p>Vrasësi i tyre është Milloshi.</p> <p>Dymbëdhjetë mijë ushtarë të zemëruar e tradhetojnë perandorin (së bashku me Vukën).</p>	<p>Sulltani sheh një ëndërr gjatë natës.</p> <p>Milloshit i sillet një letër.</p> <p>Që është dërguar prej sulltanit.</p> <p>Në letër i kërkohet të zgjedhë nëse pranon sundimin turk ose dëshiron luftën dhe shkatërrimin e vendit.</p>

HISTORIA E MURIK TIBERIT	RËNIA E PERANDORISË SERBE	CAR LAZARI DHE CARESHA MILICA	KËNGA E LUFTËS SË KOSOVËS
<p>Sipas mesazhit së bashku me perandorin do të vriten dhe shenjtërohen edhe familjarët e tij. Perandori ka një letërkëmbim me Klerin e qytetit të Jerusalemit mbi këtë zgjedhje. Ëngjëlli i lë perandorin njëzetë ditë kohë që të mendohet.</p> <p>Perandori zgjedh vdekjen dhe pranimin mes shenjtoreve. Ndodh shfaqja e një ylli ose komete.</p> <p>Pas vegimit ose ëndrrës perandori thërret komandantin e rojave. Dhe gjeneralin Filipikus.</p> <p>Megjithëse është mesnatë. I shpjegon atij vegimin, i cili paralajmëron vrasjen e perandorit; njëkohësisht</p>	<p>Sipas mesazhit së bashku me perandorin do të vriten dhe shenjtërohen edhe luftëtarët e tij. Perandori ka një letërkëmbim me Hyjlindësen në Jerusalemit mbi këtë zgjedhje.</p> <p>Perandori zgjedh vdekjen dhe pranimin mes shenjtoreve.</p>		<p>Në ëndrrën e Sulltanit së bashku me të do të vritet edhe kryeveziri.</p> <p>Sulltani këshillohet me kryeklerikun pas shfaqjes së ogurit. Sulltani i lë Milloshin tri ditë kohë të konsultohet mbi zgjedhjen. Milloshi zgjedh të luftojë.</p> <p>Përpara nisjes së luftës heroi sheh në ëndërr (mes të tjerave) yje që bien në tokë. Pas ëndrrës sulltani thërret komandantin e rojave.</p> <p>Dhe kryevezirin, kryeklerikun dhe dinetakbirxhinë. Megjithëse është mesnatë. Dinetakbirxhia i shpjegon sulltanit dhe dinjitarëve se ëndrra paralajmëron vrasjen e sulltanit.</p>

HISTORIA E MURIK TIBERIT	RËNIA E PERANDORISË SERBE	CAR LAZARI DHE CARESHA MILICA	KËNGA E LUFTËS SË KOSOVËS
<p>astrologët shpjegojnë të njëjtën gjë. Oguri realizohet. Vritet perandori. Dhe shenjtërohet.</p> <p>Vriten nëntë fëmijët e tij dhe të perandoreshës.</p> <p>Vëllai i madh dërgohet nga perandori me një kërkesë për ndihmë në Persi. Paqartësi mbi fatin e tij.</p> <p>Mëndesha përpiqet të shpëtojë djalin e vogël. Vëllai i vogël do të vritet. Vritet perandoresha.</p> <p>Në vendin e quajtur „Porti i Eutropit“. Trupat e familjes perandorake hidhen në det.</p>	<p>Vritet perandori. Dhe shenjtërohet.</p> <p>Vriten nëntë princa, të afërm të perandoreshës.</p>	<p>Vritet perandori.</p> <p>Vriten tetë princa, vëllezër të perandoreshës. Njëri prej vëllezërve duhet të shpëtojë për të dërguar mesazhe për perandorin. Paqartësi mbi fatin e tij, - ndërsa të vëllezërit vriten ai lufton ende. Perandoresha përpiqet të shpëtojë vëllanë e vogël. Vëllai i vogël do të vritet. Perandoresha bie pa ndjenja mbi <i>gurin e ftohtë</i>. Në “Portat e Qytetit”</p>	<p>Oguri realizohet. Vritet sulltani.</p> <p>Dhe bëhet martir.</p> <p>Në ëndrrën që paralajmëron vdekjet, trupat qiellorë, personifikime të sundimtarit dhe vezirit, bien në det.</p>

HISTORIA E MURIK TIBERIT	RËNIA E PERANDORISË SERBE	CAR LAZARI DHE CARESHA MILICA	KËNGA E LUFTËS SË KOSOVËS
<p>Gordia do të nxjerrë trupat e familjes perandorake dhe do t'i varrosë në manastir.</p> <p>Vritet (të paktën) më i vogli prej tre vëllezërve Anici.</p> <p>Vrasja e tij ndodh pas rrëfimit të një shërbyeseje.</p> <p>Tradhtia e Fokës, sjell vrasjet dhe humbjen e pushtetit.</p> <p>Vdesin edhe pothuajse të gjithë luftëtarët bizantinë që morën pjesë në kryengritjen e Fokës.</p> <p>Perandoria pëson fatkeqësi e shkatërrime të shumta.</p> <p>Foka vritet në një mënyrë makabre: Herakliu e qëllon me shkelm dhe më pas i priten këmbët dhe duart.</p>	<p>Vritet më i vogli i tre vëllezërve Mrnjavçeviç, të cilët në këngë të tjera sllavojugore zëvendësojnë vëllezërit Anici.</p> <p>Tradhtia e Vukës, sjell vrasjet dhe humbjen e pushtetit.</p> <p>Vdesin edhe pothuajse të gjithë luftëtarët serbë.</p> <p>Vukashini shkelet nën këmbët e kuajve përpara se të vriten.</p>	<p>Golubani do të marrë në krahë perandoreshën dhe do ta çojë të prehet në kullë.</p> <p>Tradhtia e Vukës, sjell vrasjet dhe humbjen e pushtetit.</p> <p>Vdesin edhe pothuajse të gjithë luftëtarët serbë.</p> <p>Një personazh, i akuzuar se ka tradhtuar perandorin, ka dorën e prerë.</p>	<p>Vrasje e ndodhur pas rrëfimit të një shpine (fjalë polisemike që ka edhe kuptimin shërbyese).</p> <p>Vriten shumë luftëtarë.</p> <p>Kosova bëhet "fet".</p> <p>Sulltani qëllohet me shkelm prej Milloshit përpara se të vritet.</p>

HISTORIA E MURIK TIBERIT	RËNIA E PERANDORISË SERBE	CAR LAZARI DHE CARESHA MILICA	KËNGA E LUFTËS SË KOSOVËS
Dora e tij u ekspozua e vendosur mbi një shpatë. Foka emërtohet me epitetin “i mallkuar” prej kronistëve bizantinë.	Bardët e mallkojnë Vukun në vargjet e fundit të këngës.	Dora e tij e prerë mbahet në dorën tjetër. Vuka mallkohet prej Milutinit.	Ide e mallkimit.

Për sa i përket përmbajtjes bizantine paralelet me të dhënat e këngëve janë në pjesën kryesore: informacione që prekin të gjithë historinë e perandorit Murik dëshmuar në tekstet bizantine dhe arameene prej konfliktit me avarët deri në episodin e ndëshkimit të vrasësit Foka; informacione me karakter fetar relative ndaj ndërtimeve kishtarë dhe ndërhyrjeve hyjnore; dhe të dhëna të përgjithshme mbi paraqitjen e perandorit dhe mbi Kostadinopojën. Këto pjesë përputhen me përmbledhjet e shkurtra të informacioneve të historisë së Murikut që autorët e mëvonshëm bizantinë, siç Hamartoli, Logoteti apo krijuesit e Hagio-grafive, kanë përzgjedhur për të ruajtur në veprat e tyre, ndaj mund të shihen si më të pëlqyerat e autorëve mesjetarë apo si të gjykuara më të vlefshmet për t’u transmetuar, por përndryshe është e mundur që edhe pjesë të historisë së mëparshme të Murikut të jenë transmetuar e të ruhen ende sot mes këngëve të panumërta epike ballkanike.

Dallohet më tej fakti se këngët kanë një numër më të lartë informacionesh paralele - tri herë më shumë - me historinë e rënies së dinastisë justiniane sesa me atë të Betejës së Kosovës. Në këtë aspekt, ato

korrespondojnë shumë më tepër me historinë e perandorit Murik sesa me ngjarjet e fundshekullit XIV.

Është për t'u përmendur se rrëfimet janë transmetuar oralisht për një kohë mjaft të gjatë ndaj çdo informacion - qoftë edhe detajet e shumta thuajse të pamundura për të qetë rastësore - nëse studiohen veçmas nuk mund të ketë siguri për origjinën prej një ngjarjeje të caktuar, por përndryshe kur të gjitha paralelet vlerësohen së bashku probabiliteti i kushtëzuar i korrelacionit të bashkësive të të dhënave korrespondente rritet progresivisht. Në këtë rast, duke e konsideruar suitën e gjatë të paraleleve dhe faktin se përfaqësojnë shumicën e informacioneve të rrëfimeve të krahasuara atëherë probabiliteti tenton drejt sigurisë së plotë.

Tipologjia e korrespondencave është e ndryshme. Nëse këngët paraqesin analogji të shumanshme me historinë e perandorit Murik, ndërkohë ato kanë të përbashkët me ngjarjet e Betejës së Kosovësemrat e personazheve, emrat e popujve dhe toponimet. Vërehet qartë se bardët kanë mbivendosur onomastikën e historisë së konfliktit të vitit 1389 mbi një strukturë të mëhershme epike, e cila transmetonte rrëfimin e viteve të fundit dhe rënien nga pushteti të dinastisë justiniane.

Për më tepër historia bizantine e ndeshur në nënshtresë shpjegon pikëpyetjet e shumta ngritur prej krahasimeve studimeve të deritashme të epikës sllavojugore mbi divergjencat mes informacioneve të historisë orale dhe atyre të teksteve të shkruara relative ndaj Betejës. Kuptohet origjina e motivit të nëntë princave të vvarë, i cili siç është dalluar prej historiografisë serbe nuk e ka burimin në ngjarjet e shekullit XIV. Milica nuk ka pasur vëllezër të vvarë në Fushë Kosovë, dhe as i ati - i quajtur në realitet Vratko Nemanjić - nuk ka marë pjesë në betejë. Të dhënat e rrëfenjave në raport me nëntë princat i përkasin pjesës bizantine të këngëve dhe akoma më parë historisë së nëntë fëmijëve të Murikut dhe Aelia Konstandinës. Në këtë kontekst personazhi legjendar i Jug Bogdanit i referohet atij të perandorit Murik. Në vetvete antroponimi sllav *Bogdan* ka afërsi fonetike me titullin turkik *Khagan* dhe episodet e vdekjeve të njëmbëdhjetë princave avarë janë transmetuar prej bardëve, ndaj personazhi epik i Jug Bogdanit mund të besohet se është përfutur prej ndërthurjes së të dhënave mbi dy personazhet historike, Murikut dhe Khaganit, të cilët kanë pasur në këtë pjesë një histori të afërt.

Motivi i tradhtisë së princit Vuk Brankoviç është rezultat i mbivendosjes së emrit dhe të dhënave rreth princit mesjetar serb në narrativën nënshtresore relative ndaj prijësit kryengritës Foka. Megjithëse

sjellja e Vukës gjatë betejës ishte e paqortueshme, madje heroike,¹⁰⁵ personazhit të tij i janë transpozuar aktet e centurionit Foka, me emrin e të cilit emri i Vukës ka afërsi fonetike. Në kohën e krijimit të këngëve të para të “Ciklit të Kosovës” këto afërsi tentonin drejt homonimisë së plotë: folësit e Mesjetës së Hershme të gjuhës shqipes në fjalët që kishin një fonemë të dytë /o/, e asimilonin këtë në /u/¹⁰⁶. Në zanafillë të informacionit mbi titullin *car* dhënë për Lazarin është titulli perandorak i Murikut, heroit të rrëfimit fillestar të zëvendësuar së pari prej personazhit të Lazarit. Informacionet në sekuencën e përshkrimit të Boshkos mbi flamurin dhe emblemat e pakuptueshme, shpjegohen prej ruajtjes së vargjeve të vjetra, të cilat përshkruanin perandorin Murik ndërsa nisej në krye të ushtrisë drejt frontit avar. Paqartësitë e këngës hercëgovinase reflektojnë mangësitë, siç edhe njëkohësisht vështirësitë, e përshtatjes nga bardët e historisë së trashëguar dhe marrin kuptim vetëm nëse njohim simbolet e pushtetit perandorak bizantin. Për sa i përket pikërisht aktit të zhvendosjes së pozicionit të thekave, prej kurorës drejt mollës, arsyeja mund të jetë në faktin se Boshkua, heroi zëvendësues, nuk mund të mbante një kurorë mbretërore. Episodi i zgjedhjes mes jetës dhe shenjtërimit imponuar perandorit Lazar nuk arsyetohet në Ciklin e Kosovës. Nuk është dhënë asnjë shpjegim se përse Hyjnitë kanë vendosur përpara dilemës të zgjedhjes mes jetës apo pranimit në Mbretërinë Qiellore një sundimtar të paqortueshëm, të devotshëm, hero të Betejës së Fushë Kosovës. Në tekstet bizantine dhe arameene kjo pjesë kulmore e rrëfimit pason mëkatet dhe veprimet e dënueshme të perandorit Murik dhe vetë ndërhyrja hyjnore arsyetohet me përgjegjësinë e tij në ngjarjet e vrasjes së dymbëdhjetë mijë ushtarëve bizantinë. Në këngën “Rënia e perandorisë serbe” ndeshet informacioni i kërkesës së Hyjlindëses ndaj perandorit për të rreshtuar ushtarët në mënyrë që të humbasin betejën dhe të vriten, ndërsa në “Car Lazari dhe caresha Milica” ndeshet informacioni se dymbëdhjetë mijë ushtarë të zemëruar tradhtojnë carin, ndaj mund të arrihet në përfundimin se rrëfimi, jo fort i sigurt, i kronistëve bizantinë për rreshtimin qëllimisht të gabuar urdhëruar nga Muriku ka qenë i njohur dhe është transmetuar nga krijuesit e epikës mbi dinastinë dardane, së bashku me rrëfimin mbi fajin e vërtetë të mospagesës për lirimin e robërve. Këto janë njëkohësisht arsyt kryesore që do të sjellin zhvillimin e mëtejshëm të subjektit: ndërhyrjen hyjnore, vrasjet, shenjtërimin. Itinerari i ushtrisë turke kalon

¹⁰⁵ Fine, 1987, ff. 413.

¹⁰⁶ Shih: TOPALLI, Kolec. *Fonetika Historike E Gjuhës Shqipe*. Tiranë: Shtëpia Botuese Dituria, 2007, ff. 92.

përmes qafës së Kaçanikut - që është një vend malor vështirë i kalueshëm larg në perëndim prej rrugëve fushore që lidhnin Fushë Kosovën me zotërimet osmane - shoqëruar me rrëfimin për marrjen e qyteteve dhe ndalesat treditore, shpjegohen prej sekuencës së narrativës burimore relative ndaj etapave të përshkruara gjatë përparimit të ushtrive avare drejt Kostadinopojës: ndalesat në qafat e maleve Ballkan; betejat dhe fitoret avare pranë qyteteve të ndryshme bizantine; pushtimin e vendbanimeve, mes të cilave më i rëndësishmi për përmbajtjen bizantine është Drizipera. Informacioni për letërkëmbimin mes perandorit dhe Jerusalemit - po aq i pagjasë në epikën ballkanike sa edhe në historinë mesjetare serbe - e ka zanafillën në episodin e letërkëmbimit të perandorit Murik me qendrat e rëndësishme fetare të Bizantit, prej së cilave Teofani përmend pikërisht vetëm Jerusalemin. Njëlloj informacioni legjendar mbi vëllanë e tretë, Gojkon, personazh i gojëdhënave të shumta, mund të shpjegohet prej përdorimit të historisë bizantine. Nëse gjatë procesit të përshtatjes së këngëve të vjetra për historinë e Betejës së Kosovës bardët mesjetarë nuk kanë pasur kujdesin e nevojshëm për t'i evituar Vukut gjestet e perandorit Foka apo për të saktësuar titullin e Lazarit dhe inkoherenca të tjera, ata janë kujdesur përndryshe të përmendin një vëlla të tretë, Gojko Mrnjavçeviçin, i cili nuk ka ekzistuar në realitetin historik. Arsyeja e ruajtjes së informacionit është fakti se lahtarët janë përpjekur të mos humbasin këtë pjesë të këngës së vjetër, pasi Gojkua, dhe më herët familja Anici, konsideroheshin si paraardhës të bashkësive të tyre.

Dallohet kujdesi i lahtarëve për ruajtjen e sa më shumë prej të dhënave fillestare, edhe kur përshtatja e këngëve ndaj historisë së re impononte mbivendosje të personazheve të cilët kishin një histori dhe karakteristika të ndryshme nga heronjtë e zëvendësuar. Përveç informacioneve që i referoheshin Murikut, familjes së tij, Fokës apo Germanusit, është ruajtur epiteti legjendar *kopili* i cili ka kuptimin *fëmijë i gjetur* dhe si i tillë është fyes e i çuditshëm për identifikimin e një heroi pozitiv. Tekstet historike e përcjellin mbiemrin *Kopili* shumë kohë pas Betejës së Kosovës, ndërsa ato ishin influencuar gjerësisht prej legjendave dhe ndërkohë në këngët e studiuara vetë emri i Miloshit ka zvendësuar shpesh atë të mëparshëm të Murikut, ndaj mund të deduktohet se fjala *kopili* është një epitet formulaik, i cili e ka origjinën në pjesën bizantine të Ciklit. Një fakt më shumë që tregon se epiteti dhe personazhi i Miloshit janë ndërtuar duke përdorur të dhëna mbi personazhin e Murikut është emri Jela¹⁰⁷ i traditës orale sllavjugore për gruan e Miloshit, emër që është mjaft i afërt me atë Aelia, të gruas së perandorit Murik. Heroi i të

¹⁰⁷ Emmert, 1990, ff. 111-2.

krishterëve që vrau Muratin I në Fushë-Kosovë mund të ketë pasur vërtet emrin Milosh, ose ndoshta kishte një emër të afërt siç ai Miklos, por për sa i përket epitetit të tij legjendar ky është qartësisht një mbijetojë e nënshtrësës. Ndërsa kryenin procesin e mbivendosjeve lahtarët e kanë gjykuar si një mundim të panevojshëm heqjen dhe zëvendësimin e epitetit të mëparshëm të perandorit bizantin.

Kujtimi i emrit të Goridës po ashtu është ruajtur. Veprimi që Gordia kryen, varrosja e familjarëve të saj të vrarë në manastir është konsideruar si më i përshtatshëm të kryhej nga një burrë, ndaj emri Gordia është transformuar në atë Goluban, emrin më të afërt mashkullor që lahtarët kanë njohur.

Dallohet më tej se informacionet relative ndaj një personazhi të mëparshëm të zëvendësuar mund t'u caktohen heronjve të rinj të ndryshëm. Jo të gjitha informacionet që në zanafillë i referoheshin Fokës i janë caktuar personazhit të Vuk Brankoviçit. Ngjarjet e vrasjes makabre të urdhëruar prej Herakliut iu janë transpozuar personazheve të tjerë: mbretit Vukashin, emri i të cilit ka afërsi me atë të Fokës në këngën *Rënia e perandorisë serbe*; shërbyesit Milutin në këngën hercëgovinase; apo Muratit në këngën shqiptare. Vuk Brankoviçi ka jetuar edhe tetëmbëdhjetë vjet pas Betejës së Kosovës, dhe ky fakt mund të dihej në kohën e krijimit të këngëve që, siç është përmendur, është dalluar se ka ndodhur jo shumë kohë - ndoshta veç disa dhjetëvjeçarë - pas vitit 1389.¹⁰⁸ Po ashtu informacioni për vrasjen e nëntë fëmijëve të Murikut nuk i është transpozuar personazhit të car Lazarit, heroit kryesor të zgjedhur për zëvendësimin e personazhit të perandorit bizantin, por një të dyti, Jug Bogdanit, të paraqitur me dy emra të cilët mund t'u përkisnin në një stad të mëhershëm dy personazheve të ndryshëm të epikës. Arsyeja e moszgjedhjes së Lazarit mund të jetë njëllor fakti se historia e trashëgimtarëve të prijësit serb ka qenë e mirënjohur për një kohë të gjatë pas betejës: dy djemtë e tij nuk janë vrarë në vitin 1389 në Fushë Kosovë dhe djali më i madh në moshë, Stefani (1377-1427), ishte një ndër sundimtarët më të rëndësishëm ballkanikë në gjysmën e parë të shekullit XV.

Vendi ku perandoresha rrëzohet në tokë, *Portat e Qytetit (Otvore na Gradu)*, emërtohet në historinë e Aelia Konstandinës si *Porti i Eutropit*. Transformimi kuptimor ka ndodhur për shkak të homonimisë së dy fjalëve në gjuhën shqipe ose në latinishten ballkanike, - në gjuhët

¹⁰⁸ Në fillimin e shekullit XVI tekstet historike mbi Betejën e Kosovës paraqiten të influencuara nga legjendat orale. EMMERT, 1990, ff. 95-100.

sllavojugore konceptet “portat e qytetit”-“otvore na gradu” dhe “port detar” – “luka” identifikohen me fjalë të ndryshme nga njëra-tjetra. Këngët e vjetra mbi heronj bizantinë dhe dardanë të shquar në luftën kundër avarëve dhe sllavëve nuk mund të jenë krijuar nga popullsitë sllavishtfolëse. Ato janë përkthyer prej bashkësive ballkanike mbartëse të eposit, paraardhëse të shqiptarëve si edhe të vetë popullsive sllavojugore dhe procesi mund të ketë ndodhur në të njëjtën kohë që bashkësitë zëvendësonin gjuhën e tyre të mëparshme me gjuhët sllavojugore.

Nëse krahasojmë historinë e perandorit Murik me atë të princit Lazar, vihet re se të dyja përmbajnë në vetvete analogji. Subjekti i të dyjave është humbja e pushtetit dhe dy personazhet kryesorë janë sundimtarë të rëndësishëm të shenjtëruar pas vdekjes nga kishat ortodokse të Bizantit dhe Serbisë. Afërsi paraqesin edhe emrat e dy personazheve negative, Fokës dhe Vukës, si edhe toponimet Kostadinopojë dhe Kosovo Polje. Pikëtakimet e shumta mes dy narrativave janë faktori që ka sjellë konvergjencën dhe më pas ndërthurjen e dy rrëfimeve në një të vetëm. Për të ndërtuar ciklin epik të Kosovës lahutarët kanë përdorur këngët me subjekt rënien e dinastisë dardane për arsyen se mes tyre dhe historisë së Betejës së Kosovës ekzistonin prej zanafillës afërsi të shumanshme.

Procesi i konvergjencës dhe gërshetimeve dallohet edhe brenda të dhënave të të njëjtës këngë, kur këto ishin të afërta me njëra-tjetrën. Dy heronjtë kryesorë në këngët sllavojugore, Lazari dhe Miloshi paraqiten si një i vetëm në atë shqiptare, në të cilat nuk ndeshim personazhin e Lazarit, gjestet e të cilit i pranëvendosen atyre të Miloshit. Shifra më e rëndësishme për historinë e dymbydhjetë mijë luftëtarëve të vrarë bizantinë dhe shifra e pesëmbëdhjetë mijë luftëtarëve avarë të vrarë janë gërshetuar dhe kanë rezultuar në vetëm shifrën dymbëdhjetë mijë. Personazhi legjendar i Jug Bogdanit u referohet dy personazheve të ndryshëm historikë, të cilëve u kishte ndodhur e njëjta fatkeqësi. Po ashtu episodet e ogureve në dy sekuenca të ndryshme të historisë nënshtresore (në etapat e para të konfliktit me avarët dhe përpara vrasjes së familjes perandorake) janë gërshetuar në një episod të vetëm.

Shkurtimisht procesi i krijimit të këngëve mbi Betejën e Kosovës mund të përshkruhet me frazën: pak humbje, pak krijim, shumë zëvendësime. Është dalluar edhe më parë në rrafshin e studimeve epike se gjatë procesit të modifikimit të teksteve orale ekziston një tendencë për të ruajtur sa më shumë prej ideve të trashëguara, edhe atëherë kur këto nuk

kanë ndonjë rol esencial në narrativë.¹⁰⁹ Ishte në interesin e lahutarëve që kënga e deklamuar të dëgjohej, të pëlqehet dhe në fund të performancës ata të merrnin një pagesë të kënaqshme, por cilado të ishte zotësia e tyre është e vështirë të kompozohet një këngë e re po aq cilësore sa këngët e mëparshme, të krijuara dhe përmirësuara prej një kohe të gjatë nga breza lahutarësh dhe pëlqimi i të cilave është konfirmuar. Nëse lahutari vendos të përshtatë një këngë të vjetër të repertorit të tij për ngjarjet e kohës nuk është njëkohësisht i lehtë modifikimi apo krijimi i vargjeve të reja të cilat duhet të vendosen brenda këngës së vjetër duke respektuar një metrikë dhe stilistikë të caktuar dhe duhet të kenë një cilësi poetike po aq të mirë sa vargjet e tjera. Këto vështirësi e më përgjithësisht pragmatizmi i lahutarëve janë një nga arsyet kryesore të ruajtjes së të dhënave, apo madje vargjeve dhe grupvargjeve të plota prej rrëfimeve fillestare. Një arsye e dytë është dëshira për të mos humbur informacionet mbi heronjtë të cilët bashkësitë e malësorëve i kanë nderuar ndër shekuj.

NË VEND TË MBYLLJES: INDIKACIONE PËR KËRKIME TË TJERA

Në këngët e “Ciklit të Kosovës” nuk ndeshen emrat e perandorit Murik dhe Aelia Konstandinës. Të dy janë zëvendësuar prej emrave të personazheve të shekullit XIV, por njohësit sado sipërfaqësorë të epikës shqiptare do të dallojnë afërsinë e madhe mes dy emrave perandorakë bizantinë me ato të kryeheroit të Ciklit të Kreshnikëve, Gjeto Mujit dhe gruas së tij Ajkunës, ose Kunës sipas varianteve.¹¹⁰ Emri i Mujit është

¹⁰⁹ Një shembull domethënës është ai i konstatuar te regjistrimet e rapsodit Sulejman Fortić, i cili recitoi për Parry dhe Lord të njëjtën këngë në vitin 1934 dhe më pas në 1950. Mes kësaj periudhe Fortić ishte zgjedhur kryetar i Frontit Popullor të Pazarit të Ri dhe, sipas Lord, si zyrtar i shtetit socialist të Jugosllavisë e kishte gjykuar të papërshtatshme, ose jo të mençur, përmendjen e një episodi ku rrëfehej një mbledhje në xhaminë e qytetit, ndaj në recitim të dytë ai e kishte hequr këtë pjesë. Në variantin e parë, një lajmëtar shkon te shtëpia e heroit të rrëfimit, Alisë, dhe aty nëna i thotë se i biri ndodhej me burrat e tjerë në xhami, ndërsa në të dytin rapsodi është përpjekur të ruajë idenë e një ndërmjetësi ndaj e dërgon lajmëtarin më parë diku, përkatësisht te Muji dhe Halili në Kladushë, dhe më pas dy kreshnikët do ta shoqërojnë për te shtëpia e Alisë. LORD, 1971, ff. 119.

¹¹⁰ Në Ciklin shqiptar të Kreshnikëve ekzistojnë këngë të cilat ruajnë motive prej jetës së perandorit Murik, por nuk ka të tilla që transmetojnë një numër të lartë motivesh prej pikërisht ngjarjeve të fundit të jetës së tij. Ruhen vetëm informacione të përgjithshme të shpërndara në rrëfime të ndryshme mbi vrasjen e tetë djemve të Mujit dhe Ajkunës, tetë omerëve (emërtim që mund të ketë origjinën në mbiemrin Tiberius ose prej fjalës „amir“) në të cilat vrasësi emërtohet me sintagmën Vuka Harambasha. Ky emër i fundit është i afërt me atë të Fokës, ndërsa epiteti harambasha ka kuptimin kryemallkuari. E

menduar më parë si diminutiv i atij Mustafa,¹¹¹ ndërsa për emrin e Ajkunës nuk është gjetur ndonjë shpjegim. Por rregullat e evoluimit të huazimeve të vjetra latine në gjuhën shqipe konfirmojnë përndryshe origjinën e trajtave *Muj* dhe *Ajkuna* prej *Mauricius* dhe *Aelia Constantina*.¹¹² Për sa i përket epitetit *gjeta*, ai është dalluar se ka kuptimin “fëmijë i gjetur”¹¹³ dhe në këtë aspekt është i njëjtë me epitetin e Miloshit.

Përveç epikës shqiptare, edhe në atë malazeze ndeshim një personazh me të njëjtin epitet, Nahod Momir (Momir fëmija i gjetur), motivet rreth të cilit kanë afërsi me historinë e perandorit Murik.¹¹⁴ Në epikën boshnjake ekziston një personazh sintagma emër-epitet e të cilit,

vetmja këngë e Ciklit të Kreshnikëve që paraqet një suitë analogjish, jo të gjatë, me historinë e vrasjes së familjes perandorake dhe me këngën “Car Lazari dhe caresha Milica” është kënga “Ajkuna kjan Omerin”. Përveç manifestimeve hyjnore dhe paralajmërimit të fatkeqësive nëpërmjet eklipsimit të trupave qiellorë, rrëfimi për humbjen e ndjenjave të Milicës ndërsa sheh të kalojë portën e qytetit vëllai i fundit dhe marrjen e saj në krahë prej Golubanit për ta çuar në kullë, korrespondon me rrëfimin për humbjen e jetës së Ajkunës pas vrasjes së djalit të fundit dhe lutjeve që gruaja u ka bërë Hyjnive të vdesë dhe të varroset afër tij. Hyjnitë ia ndalin zemrën dhe e marrin në krahë (literalisht vetë e bajnë) për ta çuar në Jutbinë. Për këngën “Ajkuna kjan Omerin”: PALAJ, Bernardin; Kurti, Donat. *Visaret e Kombit*, vëll II. Tiranë: Shtypshkronja Nikaj, 1937, ff. 218-223. Fjala *amir*, e përdorur nga rapsodët me kuptimin *emirët* ose *princat*, dallohet në këngët e mbledhura prej Parry dhe Lord. Shih: Milman Parry Collection of Oral Literature. Lord Albanian Collection. LAN 28. PLUMBI, Gjergj. *Kangen e Musa Qeshxhisë dhe Vlla Bergjanine Gjemi*. Theth, September 13, 1937.

¹¹¹ ELSIE, Robert. *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology and Folk Culture*. London: Hurst, 2001, ff. 183.

¹¹² Emrat e vjetër shqiptarë kontraktohen pothuajse gjithnjë në forma një ose dyrokëshe. Për sa i përket atij *Constantina* kur huazimet e vjetra latine kishin një fonemë të dytë /o/, folësit e hershëm të shqipes e asimilonin në /u/. TOPALLI, 2007, ff. 92. Për sa i përket emrit *Mauricius*, - kur në huazimet e hershme latine të shqipes zanorja e dytë ishte /i/, atëherë i gjithë grupi midis dyzanoreve reflektohej si /y/?. *Mauricius* ka dhënë formën **Muy*, dhe - për të lehtësuar artikulimin - më tej *Muj*, siç fjala *jüdicäre* ka evoluuar në *gjykoj* apo *civitätë* në *qytet*. Cf: OREL, Vladimir E. *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language: Reconstruction of Proto-Albanian*. Leiden - Boston - Köln: Brill, ff. 36. Forma korespondente e *Mauricius* e ndeshur sot ndër shqiptarë është *Murik*, por në këtë rast nuk mund të bëhet fjalë për një huazim të Mesjetës së Hershme por për një rihuazim më të vonë.

¹¹³ Kuptimi *fëmijë i gjetur* për emrin *Gjeta*, është dalluar prej studiuesi Shaban Sinani në studimin e një kënge shqiptare me subjekt një personazh të birësuar. SINANI, Shaban. *Tradita gojore si etnotekst: Studime per etno-folkloristike krahasimtare*. Tiranë: Naimi, 2012, ff. 327

¹¹⁴ Vuk II, n. 30.

Muio Tsarevitch (Mujo djali i perandorit),¹¹⁵ është po ashtu domethënëse. Në kujtesën popullore rumune - është dalluar tanimë - se janë ruajtur motive legjendare prej historisë së perandorit Murik. Në gojëdhënat rreth princit rumun Konstantin II Brâncoveanu (1654-1714) ndeshim motivin e vjetër bizantin të zëvendësimit të djalit të Murikut nga mëndesha për ta shpëtuar prej vrasësve.¹¹⁶

Në “Kënga e Luftës së Kosovës” transmetohet ideja mjaft e veçantë mbi shtrirjen e qytetit të Prishtinës në shtatë kodra, ide që ndeshet vetëm pas shekullit të VIII në tekstet bizantine që i referohen Kostandinopojës. Autorët e mëhershëm që kanë shkruar mbi qytetin nuk e përmendin - për arsye se ai nuk kishte arritur ende shtrirjen e shekullit VIII - prandaj informacioni nuk mund të ketë hyrë në tekstet epike ballkanike më herët se shekulli VIII. Në të njëjtën linjë, emri i princit më të vogël që sipas traditës ballkanike është Konstandin¹¹⁷ dëshmohet, gabimisht¹¹⁸, për njërin nga djemtë e Murikut vetëm në kronikën “Historia Langobardorum” të diakonit benediktin Paul (Paulus Diaconus; -r.,799), shkruar në vitet e fundit të dhjetvjeçarit 780.¹¹⁹ Pra këto indicie - natyrisht të pamjaftueshme - tregojnë se poetët e parë mund të kenë përdorur tekste të shkruara për krijimin e poemave me subjekt rënien e dinastisë dardane dhe se koha e krijimit nuk është më e hershme se fundi i shekullit VIII.

Një fakt tjetër i dallueshëm është modifikimi i skajshëm i elementëve të historisë bizantine në “Këngën e luftës së Kosovës”. Megjithëse në të ruhen detaje të vështira për t’u memorizuar, në anën tjetër disa sekuenca ndër më të rëndësishmet dhe më tërheqëset, siç është episodi i zgjedhjes mes dy mbretërive imponuar prej hyjnive dhe komunikimit nëpërmjet letrave me Klerin e qytetit të Jerusalemit, paraqiten të transformuara në një rrëfim letërkëmbimi trivial mes sulltanit dhe Milloshit. Arsyet e modifikimit lidhen me faktin se lahutarëve u është dashur ta përshtatin këngën me kulturën e bashkësive të tyre, në të cilën referencat e fesë së krishterë nuk bënin më pjesë. Fatmirësisht për këtë rast vendosja e paraleleve me historinë bizantine mundësohet me ndërmjetësimin e variantit serb në të cilin këto të dhëna janë ruajtur mirë, por në raste të

¹¹⁵ Dozon A. Poésies populaires serbes. Paris: E. Dentu, 1859, ff. 238.

¹¹⁶ FOCHI, Adrian. *Ntetul Epic Tradițional Al Românilor: Incercare De Sinteză*. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, ff. 104-105.

¹¹⁷ Shih shënimin 86.

¹¹⁸ Sipas Chronicon Paschale - burim më i afërt në kohë dhe hapsirë dhe më i besueshëm sesa Historia Langobardorum - emrat e djemve të Murikut ishin Theodosius, Tiberius, Petrus, Paulus, Iustinus dhe Iustinianus, ndërsa të vajzave: Anastasia, Theoctista dhe Cleopatra. MARTINDALE, 1992, ff. 856.

¹¹⁹ Paul the Deacon, ed. Edward Peters, 2013, Book IV, 26.

tjera¹²⁰, atëherë kur nuk ndeshen variante të huaja më rezistente ndaj modifikimeve, mund të kemi veç dyshime dhe të presim studime të reja mbi tekste epike me motive të afërta dhe me të njëjtin burim. Nëse ky studim mundëson kuptimin e një pjese prej procesit të krijimit të tri këngëve të Ciklit të Kosovës dhe shpjegon arsyet e inkoherencave të ndeshura në to, ai njëkohësisht sjell ngritjen e pikëpyetjeve të reja, të shumta, përgjigjet ndaj të cilave, të shpresojmë, nuk do të vonojnë.

RÉSUMÉ

L'objet de cette étude sont trois chansons du Cycle épique de Kosovo, des matières serbe, herzégovinienne. J'ai sélectionnés et comparés ces informations avec les textes historiques médiévaux relatifs à la première bataille du Kosovo en 1389 et l'histoire byzantine des siècles VI-VII. Les parallèles que j'ai présenté dans l'article avec l'histoire byzantine je les ai expliqués par l'hypothèse de l'existence d'un processus de transpositions entre des données, généralement de l'ordre onomastique, en relation avec le conflit de fin XIVE siècle et une structure antérieure épique construite pour la transmission de l'histoire de la chute du pouvoir de la dynastie justinienne. Le contenu byzantin sous-jacent permet d'expliquer conjointement toutes les inexactitudes historiques et les motifs irrationnels présents dans les trois chansons.

Mots-clés: Bataille de Kosovo, épopée, tsar Lazare, Maurice Tibère, histoire byzantine, étude comparative.

¹²⁰ Është e mundur që informacione të tjera, më pak të qarta, të të tri këngëve të kenë origjinën në historinë e Murikut. Ideja e themeleve prej mëndafshi të kuq të kishës në të cilën do të kungohen luftëtarët, që në rrëfimin burimor ishte kisha e Shën Marisë së Blankhernës, mund të ketë origjinën në faktin se në këtë kishë, të konsideruar prej bizantinëve si më e shenjta e Kostandinopojës, ndodheshin reliket mbrekullibërse të veshjeve të Hyjindësës. Nuk janë ruajtur të dhëna mbi materialin dhe ngjyrën e tyre, por ngjyra e veshjeve të Shën Marisë në ikonat e kishës së Blankhernës është pikërisht e kuqja. Po ashtu është mjaft interesant fakti i përmendjes së zogjive, veçanërisht dallëndysheve, pasi e njëjta ide e dallëndysheve ndeshet edhe në baladat legjendare shqiptare me motivin e nëntë vëllezërve të vrarë. Burimi i motivit mund të jetë në faktin se fjala “dallëndyshe” në greqishten e kohës “Χελαδών”, ishte mjaft e afërt fonetikisht me toponimin Kalkidon (Χαλκιδών), të vendit ku sipas kronikave bizantine u ekzekutuan me urdhër të Fokës perandori, Aelia Konstandina dhe tetë prej nëntë fëmijëve të vrarë. Në të njëjtën linjë ideja e zogjve mund të jetë zhvilluar prej toponimit të fushëbetejës: Fjala “kos” ka kuptimin “mëllënjë” në gjuhët sllavojugore.